

3 Skaičiaus kategorija

Markus Roduner, Veslava Čižik-Prokaševa

3.1. Įvadinės pastabos

Skaičius yra vardažodžių, visų pirma daiktavardžių, taip pat jiems funkciškai artimų įvardžių (asmeninių ir daiktavardiškai vartojamų parodomųjų įvardžių), kategorija¹. Tik kaip derinimo gaviklių skaičius žymimas modifikatoriais (plg. Holvoet, Judžentis 2005a: 26) ar predikatyvais einančių būdvardžių, dalyvių ir kai kurių įvardžių. Tad jų gramatinio skaičiaus morfologiniai rodikliai yra antriniai². Lietuvių kalboje skiriami trys skaičiai: vienaskaita, daugiskaita ir dviskaita³.

Kaip matysime toliau, atskiriomis kaitybinėmis formomis dviskaita iš linksniuojamųjų žodžių žymima tik kai kurių įvardžių, tarp jų asmeninių įvardžių *mudu/mudvi*, *judu/judvi*, *juodu/jiedvi*⁴ bei parodomųjų įvardžių *šiuodu*, *šiedvi*⁵.

Be vardažodžių skaičiaus egzistuoja ir veiksmažodžių skaičiaus kategorija, reiškianti paties veiksmo „skaičių“⁶. Ir lietuvių kalboje egzis-

¹ Nagrinėjant skaičiaus kategoriją daugiau kognityvinės lingvistikos pagrindu, reikėtų pabrėžti, kad čia lemiamą yra dalies daiktų savybė būti skaičiuojamiems (jų diskretiškumas, ribotumas, angl. *boundedness*), kuris ir sukuria kognityvines prielaidas daugybiškumo (angl. *multiplicity*) sąvokai susiformuoti. Pastaroji yra daugiskaitos konceptualusis pamatas. Gramatinės skaičiaus kategorijos atsiradimas neišvairduojamas be kognityvinės kvantifikavimo procedūros, kuri turi savo vietą funkcinėje daiktavardinės frazės struktūroje – išankstinė jos sąlyga yra daikto tipo instanciacijos procedūra (Langacker 1991: 73–81; plg. Taylor 2002: 343–352, 380–386).

² Lietuvių kalbos gramatikos nurodo, kad skaičiaus kategorija būdinga daiktavardžiams, būdvardžiams, kai kuriems įvardžiams, dalyviams bei veiksmažodžiams (plg. Morkūnas, par., 1999: 581–582; Ulvydas, red., 1965: 19; Ambrazas, red., 2006: 57–59). Paulauskienė skaičiaus kategorijos atžvilgiu nurodytas kalbos dalis siūlo skirti į „savarankiškasias ir derinamasias“ (Paulauskienė 1989: 147–148). Savarankiškųjų žodžių grupei priklausytų daiktavardžiai ir daiktavardiškai vartojami įvardžiai, o derinamųjų žodžių grupei – būdvardžiai, dalyviai, būdvardiškai vartojami įvardžiai bei kai kurie skaitvardžiai. Pirmųjų žodžių skaičiaus kategorija yra savarankiška, o antrųjų – priklausoma nuo sintaksinio derinimo su daiktavardžiu (žr. ten pat).

³ Plg. Jablonskis (1922/1957: 194).

⁴ Plg. Morkūnas, par. (1999: 266).

⁵ Įvardžių įtraukimas į vardažodžių kategoriją, tuo pačiu ir į skaičiaus kategorijos aptarimą, bus pagrįstas toliau.

⁶ Corbettas išskiria du veiksmažodžių skaičiaus tipus: įvykio skaičiaus (angl. *event number*) ir dalyvių skaičiaus (angl. *participant number*) veiksmažodžius (žr. Corbett 2000: 246). Pirmojo tipo veiksma-

tuoja tokios formos, kurias galėtume laikyti veiksmažodžių „skaičiaus“ apraiškomis, plg.:

- (1) *Prancūzai iki šiol ATIDARINĖJA moterims duris*⁷. (KT)
- (2) *Tuomet žmonės buvo žymiai linksmesni, apimti euforijos, JUOKDAVOSI, ŠĖLDAVO, DAINUODAVO „Sėk, sesute, žalių rūtą“, kitas patriotines dainas.* (KT)

Šis veiksmažodžių „skaičiaus“ tipas – įvykio skaičius – yra artimas veikslo kategorijai (plg. Corbett 2000: 247; Plungian 2003: 283) ir Europos kalbų gramatikose paprastai aptariamas veikslo skyriuje.

Veiksmažodžio skaičiaus kategoriją reikėtų skirti nuo veiksmažodžio galūnėmis žymimos asmens ir skaičiaus kategorijų, kurios nereiškia veiksmo daugiskaitos, o tik derinimą su veiksnio skaičiumi ir asmeniu ir priklauso vardažodžių skaičiaus kategorijai.

Šiame straipsnyje aptariamas tik daiktavardžių ir daiktavardiškai vartojamų įvardžių skaičius, o būdvardžių, dalyvių, būdvardiškai vartojamų įvardžių bei skaitvardžių skaičius plačiau neaptariamas dėl anksčiau minėtų priežasčių. Tokių žodžių grupių kaip asmeniniai įvardžiai įtraukimas į diskusiją iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti nepagrįstas, nes daugumoje pasaulio kalbų, kaip ir visose indoeuropiečių kalbose, asmeninių įvardžių – bent jau pirmojo (*aš / mes*) ir antrojo asmens (*tu / jūs*) – formos nėra sudaromos to paties kamieno pagrindu, jos yra supletyvios. Tačiau tipologiniai pasaulio kalbų tyrinėjimai parodė, kad esama ir tokių kalbų, kuriose šių įvardžių daugiskaita yra formuojama taisyklingai – prie vienaskaitos įvardžio kamieno pridedama daugiskaitos galūnė, kaip, pavyzdžiui, mandarinų (bendrinėje kinų) kalboje (1 lentelė pateikiama iš Corbett 2000: 76 pagal Chappell 1996: 471):

žodžiais nurodoma, kad veiksmas vyko ne vieną kartą (pavyzdžiai pateikiami tekste), o antrojo tipo veiksmažodžiais žymima, kad veiksmas buvo atliekamas ne su vienu objektu, o su keliais, pvz. huičolų k.:

(i)	<i>nee</i>	<i>waakana</i>	<i>ne-mec-umiʔii-ir</i>	<i>eeeki</i>
	1SG	višta.SG	1SG.SUBJ-2.SG.OBJ-nužudyti.SG-BENEF	2.SG
		„Papjoviau tau vištą.“		
(ii)	<i>nee</i>	<i>waakana-ari</i>	<i>ne-mec-uqiʔii-ir</i>	<i>eeeki</i>
	1SG	višta.PL	1SG.SUBJ-2.SG.OBJ-nužudyti.PL-BENEF	2.SG
		„Papjoviau tau vištas.“		

(Corbett 2000: 247). Plačiau apie tai žr. Corbett 2000: 243tt.

⁷ Lietuvių kalbos pavyzdžiai be nuorodų yra straipsnio autorių, turintys nuorodą KT – iš Kauno VDU kompiuterinės lingvistikos centro tekstyno, prie kitų pavyzdžių yra nurodomas šaltinis.

1 lentelė

	VIENASKAITA	DAUGISKAITA
pirmasis asmuo	wõ	wõmen
antrasis asmuo	nĩ	nĩmen
trečiasis asmuo	tā	tāmen

Ir lietuvių kalboje trečiojo asmens formos yra taisyklingos, jos sudaromos kaip ir kitų linksniuojamųjų įvardžių formos:

2 lentelė

VIENASKAITA	DAUGISKAITA	DVISKAITA
<i>jis</i> plg. <i>šis</i>	<i>jie - šie</i>	<i>juodu - šiuodu</i>
<i>ji</i> plg. <i>ši</i>	<i>jos - šios</i>	<i>jiedvi - šiedvi</i>

Be formalių argumentų, įvardžių įtraukimui į vardažodžių⁸ skaičiaus nagrinėjimą prieštaraujama ir teigiant, kad *mes* nesanti tokia pati daugiskaita kaip *namai*, nes pastaroji reiškianti daug to paties dalyko vienetų, o *mes* nebūtinai reiškias daugelį *aš*, bet labiau *aš + vienas ar daugiau kitų su manimi susijusių žmonių*⁹ (asociatyvi daugiskaita, angl.

⁸ Lietuvių kalbos mokslinėje literatūroje įvardžiai neįtraukiami į vardažodžių kategoriją, plg. Ambrazas, red. (2006: 57); Ulvydas, red. (1965: 19, 35). Viena iš nurodomų priešasčių yra įvardžių reikšmės skirtumas nuo vardažodžių: „daiktavardis, būdvardis ar skaitvardis žymi tam tikrą daiktą, ypatybę ar skaičių. Įvardis kiekvienu konkrečiu atveju gali nurodyti vis kitą daiktą, vis kitokią ypatybę. Kas yra įvardžio nurodomas daiktas arba kokia yra įvardžio nurodoma ypatybė, mums gali paaiškėti tik iš konteksto“ (Ulvydas, red., 1965: 637), dar plg. Ambrazas, red. (2006: 251); Morkūnas, par. (1999: 264). Antra priežastis būtų tokia, kad „vardažodžiai senovėje savo linksniavimu ryškiai skyrėsi nuo įvardžių“ (Morkūnas, par., 1999: 266, 688), dar plg. Ulvydas, red. (1965: 640). Trečioji priežastis ta, kad „įvardžiai nurodydami daiktus kartu dažnai patikslina daiktavardžių reiškiamas sąvokas“ (Ambrazas, red., 2006: 251), dar plg. Morkūnas, par. (1999: 264). *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* rašoma, kad „dabar įvardžiai dažnai priskiriami prie vardažodžių kaip linksniuojamų žodžių“ (Morkūnas, par., 1999: 688), bet pačioje enciklopedijoje įvardžiai vis dėlto atskiriami nuo vardažodžių (ten pat: 584. Įvardžio traktavimo apžvalgą žr. Paulauskienė 1994: 246–252).

⁹ Pagal Paulauskienę (1994: 257) įvardį *mes* (*aš + n*) semantiškai galima išskaidyti taip:

mes = *aš + tu*,
mes = *aš + jis*,
mes = *aš + tu + jis*,
mes = *aš + tu + jie*,
mes = *aš + jūs*,
mes = *aš + jūs + jie*

Apie „autorinio“ ir „didybės“ *mes* reikšmes žr. Rosinas (1988: 33–34); Ambrazas, red. (2006: 258).

associate plural)¹⁰.

Tačiau esama ir tokių atvejų, kai *mes* iš tikrųjų reiškia daugelį *aš*: taip yra kolektyviai prisiekiant, meldžiantis (pvz., *mes visi šventai prisiekiame...*). Asociatyvi daugiskaita, reiškianti kurį nors žmogų bei su juo susisijusius kitus žmones pasitaiko ne tik su įvardžiais, bet ir su aukščiau gyvumo hierarchijoje esančiais daiktavardžiais, ir daugelyje kalbų šis santykis, t. y. sąjungos ryšys (asociatyvumas), yra reiškiamas ir atskiromis morfologinėmis priemonėmis, plg. šiuos pavyzdžius iš Aliaskos centrinės jupikų kalbos¹¹ (cit. pagal Corbett 2000: 108):

- (3) *Cuna*
 ,čuna (vardas, vienaskaitos absoliutyvas).‘
- (4) *Cunankut ayag-tu-t.*
 Čuna:ASSOC.PL eiti:indic.3PL
 ,čuna su šeima/draugais išėjo.‘
- (5) *Cunankuk ayag-tu-k.*
 Čuna:ASSOC.du eiti:INDIC.3DU
 ,čuna su draugu išėjo.‘

Lietuvių kalba atskiromis morfologinėmis priemonėmis asociatyvumui reikšti nedisponuoja, tačiau čia reikėtų paminėti tokį pat ryšį reiškiančias konstrukcijas, kaip:

- (6) *Mes su Petru einame namo.*

Šis sakinys, paprastai reiškiantis, kad einame *aš* ir *Petras*¹², aiškiai rodo pirmojo asmens daugiskaitos asociatyvią reikšmę.

Reikšmės atžvilgiu įvardis *jūs* yra įvardžio *tu* daugiskaita, kadangi gali reikšti *du* ir daugiau „tu“, bet įvardis *jūs* gali reikšti ir „tu + jis“, „tu + jis + jie“, „tu + jie“ bei mandagiai kreipiantis – „tu“ (žr. Morkūnas, par., 1999: 266, 581; Ulvydas, red., 1965: 640; Paulauskienė 1994: 257; Ambrasas, red., 2006: 259). Kadangi visuose įvardžių *mes* ir *jūs* semantiniuose variantuose yra implikuotos „aš“ atitinkamai „tu“ reikšmės ir jie santykiauja kaip „vienas komunikacijos akto dalyvis“ su „daugiau negu vienas“, tai *mes* ir *jūs* gali būti laikomi daugiskaitos formomis (Paulauskienė 1989: 169, 1994: 257).

¹⁰ Be to, daugelyje kalbų dar skiriamos ir inkliuzyvi (su klausytoju) bei ekskliuzyvi (be klausytojo) pirmojo asmens formos. Tačiau nei lietuvių, nei artimai jai giminingose kalbose tokio skyrimo nėra. Be to, inkliuzyvumo / ekskliuzyvumo skirtumas, kaip ir asociatyvumo skirtumas priklauso ne skaičiaus kategorijai, o kiekvienas savo ruožtu sudaro atskirą kategoriją. Daugiau apie asociatyvumą ir jo reikšimo priemones, taip pat apie būtinumą jį atsieti nuo skaičiaus, žr. Corbett (2000: 102tt).

¹¹ Aliaskos centrinė jupikų yra viena iš eskimų-aleutų šeimos, eskimų atšakos, jupikų grupės kalbų. Ja kalbama Jukono ir Kuskokvimo upių deltoje bei Bristolio įlankos regione, Aliaskos pietvakariuose.

¹² Rosinas tokius atvejus vadina skaičiaus ir asmens atrakcija ir supranta kaip ypatingą *mes* ir *jūs* vartoseną konstrukcijose *mes + su + įnagininkas* ir *jūs + su + įnagininkas*; tokiais atvejais įvardžiai *mes* ir *jūs* savo reikšme priartėja prie *aš* ir *tu* (žr. Rosinas 1988: 28).

Kuo aukštesnę padėtį gyvumo hierarchijoje (žr. 1.2) užima vardažodis, tuo didesnė yra tikimybė, kad daugiskaita bus interpretuojama kaip asociatyvi. Faktas, kad asociatyvią daugiskaitą gali turėti ne tik įvardžiai, bet ir dalis daiktavardžių, dar kartą pagrindžia linksniuojamų įvardžių priskyrimą vardažodžiams ir reikalingumą juos įtraukti į vardažodžių skaičiaus kategorijos diskusiją.

Toliau šiame straipsnyje sąvoką *vardažodžiai* vartosime kaip aprėpiančią visus linksniuojamus žodžius, įskaitant kai kuriuos įvardžius.

3.2. Gyvumo hierarchija

Kalbų tipologams ištyrus daugelio kalbų skaičių sistemas, pasirodė, kad jos sudarytos neatsitiktinai, bet paklūsta tam tikriems principams.

Kalbose, kuriose skiriami trys skaičiai – vienaskaita, daugiskaita ir dviskaita, kaip, tarkime, slovėnų, sorbų kalbose, kai kuriose lietuvių tarmėse, ar, kaip čia teigiama, ir bendrinėje lietuvių kalboje¹³, gali būti, kad visi jie skiriami tik tam tikros dalies vardažodžių, užimančių aukštesnę padėtį gyvumo hierarchijoje, pavyzdžiui, asmeninių įvardžių. Tačiau pagal tipologijos duomenis kalboje negali būti skiriama negyvųjų daiktų dviskaita, nesant ir daiktavardžių, reiškiančių gyvus padarus, daugiskaitos. Daugiskaitos vartojimo diapazonas turi būti platesnis negu dviskaitos (plg. žemiau pateikiamą schemą).

Taip pat vieno ar kito skaičiaus vartojimas gali būti daliai vartojimo diapazono neprivalomas, kaip, pavyzdžiui, slovėnų kalboje dviskaitos:

(7) *Noge me bolijo.*
koja:PL 1SG.ACC skaudėti:PRAES.3PL
,Man skauda kojas.' (pavyzdys iš Corbett 2000: 43).

Čia nevirtojama dviskaita, nors *kojos* yra aiškiai porinis reiškiny. Slovėnų kalboje privaloma yra tik pirmojo, antrojo ir trečiojo asmens įvardžių dviskaita, o daiktavardžių dviskaita vartojama pasirinktinai¹⁴.

Bet net ir neprivalomajam skaičiui esant, atitinkamose kalbose skaičiaus hierarchija neturi būti pažeidžiama. Taigi kiekvieno kito skaičiaus

¹³ Plačiau apie lietuvių kalbos skaičiaus kategoriją bus kalbama skyriuje 1.3.

¹⁴ Dėl privalomojo ir neprivalomojo dviskaitos vartojimo slovėnų kalboje žr. Priestly (1993: 440/41).

diapazonas gali būti arba mažesnis nei prieš tai einančio, arba daliai vardažodžių šis skaičius gali būti neprivalomas. Tipologiškai neįmanoma būtų kalba, kurioje daugiskaita apimtų tik žmones, o dviskaita – žmones ir kitus gyvus padarus, arba kalba, kurioje daugiskaitos vartojimas būtų neprivalomas žemiau gyvumo hierarchijoje esantiems daiktavardžiams, bet dviskaitos vartojimas privalomas.

Visos šios taisyklės atsispindi gyvumo hierarchijoje¹⁵:

kalbėtojas > adresatas > 3-asis asmuo > giminaičiai > žmogus > gyvas > negyvas
(1 asm. įv.) (2 asm. įv.) (plg. Corbett 2000: 56)

Tipologiškai įmanomos kalbos su trimis skaičiais (slovėnų) schema atrodytų taip¹⁶:

1 > 2 > 3 > giminaičiai > žmogus > gyvas > negyvas
vienask. =====
daugisk. =====
dviskaita =====

Šioje kalboje, kaip jau anksčiau matėme, daliai vardažodžių, t. y. daiktavardžiams, gyvumo hierarchijoje esantiems žemiau nei įvardžiai, dviskaitos vartojimas nėra privalomas.

Tuo tarpu tokia kalba su trimis skaičiais būtų tipologiškai neįmanoma:

1 > 2 > 3 > giminaičiai > žmogus > gyvas > negyvas
vienask. =====
daugisk. =====
dviskaita =====

¹⁵ Croftas pateikia tokią išplėstą gyvumo hierarchiją:

1, 2 asmens įvardis < 3 asmens įvardis < tikrinis vardas < gyvą asmenį žymintis bendrinis daiktavardis < gyvūną žymintis bendrinis daiktavardis < negyvą daiktą žymintis bendrinis daiktavardis,

kuri savo ruožtu susideda iš trijų smulkesnių hierarchijų:

Asmens: pirmojo < antrojo < trečiojo

Referentiškumas: įvardis < tikrinis vardas < bendrinis daiktavardis

Gyvumas: žmogus < gyva būtybė < negyvas daiktas

(Croft 2004: 130). Dar apie gyvumo hierarchiją ir jos pritaikymą gramatiniams tyrimams žr. Seménienė (2005: 70tt); Comrie (1989: 128, 185tt).

¹⁶ Čia „=“ žymi privalomąjį skaičių, „-“ neprivalomąjį. Schema pateikta iš Corbett (2000: 94).

Mat dviskaitos vartojimo diapazonas negali būti platesnis nei daugiskaitos.

Ir tokia kalba su trimis skaičiais būtų tipologiškai neįmanoma:

	1 > 2 > 3 > giminaičiai > žmogus > gyvas > negyvas
vienask.	=====
daugisk.	=====
dviskaita	=====

Daugiskaita negali būti neprivaloma daliai daiktavardžių, jeigu jie gali turėti dviskaitą.

Su gyvumo hierarchija sąveikauja skaičiaus hierarchija, kuri nustato, kad kalboje negali būti skiriama dviskaita, nesant ir daugiskaitos, ar triskaita, nesant ir daugiskaitos ir dviskaitos:

*vienaskaita > daugiskaita > dviskaita > triskaita / keliskaita*¹⁷

Šios hierarchijos lietuvių kalbos skaičiaus nagrinėjimui yra svarbios keliais atvejais:

1) Aptariant dviskaitos (ne)buvimą lietuvių kalboje. Skaičiaus hierarchijos atžvilgiu, dviskaitos buvimui lietuvių kalboje jokių kliūčių nėra: joje esama ir vienaskaitos, ir daugiskaitos kategorijų. Atsižvelgiant į gyvumo hierarchiją ir į tai, kad daugiskaita yra privaloma visiems, kurių skiriamas skaičius, daiktavardžiams, t. y. kurių vienaskaitos negalima vartoti vietoje daugiskaitos, dviskaitos buvimui – visam savo diapazonui privalomos ar ne – taip pat nėra kliūčių. Dviskaitos problemą nagrinėsime skyriuje 1.3.

2) Aptariant daiktavardžius, kurių paprastai teskiriamas tik vienas skaičius, kaip antai *draugiškumas*, *miltai* ir pan. Skaičiaus skyrimo galimybė visų pirma priklauso nuo denotato skaičiuojamumo, kurį lemia galimybė daiktą suvokti kaip diskretišką. Nediskretiškai suvokiamus daiktus reiškiantys daiktavardžiai gyvumo hierarchijoje užima žemą padėtį. Kiekvienoje kalboje riba gyvumo hierarchijos skalėje, žemiau kurios nebeskiriamas skaičius, gali būti kitoje vietoje. Yra ir kalbų, kuriose iš viso neskiriamas skaičius. Kita vertus, yra ir kalbų, kuriose

¹⁷ Stokojant lietuviškojo angliško termino *paucal* atitiktens, jis čia pagal schemą *vienaskaita, daugiskaita...* verčiamas *keliskaita*. Dėl skaičiaus hierarchijos plg. Corbett (2000: 38–39).

skiriamas visų vardažodžių skaičius. Neskaičiuojamų daiktavardžių problemą nagrinėsime skyriuje 1.4.

3.3. Skaičius lietuvių kalboje

Dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje atskiriomis kaitybinėmis formomis gali būti žymimi *daiktavardžių*, kaip prototipinės skaičių skiriančios grupės, du skaičiai – vienaskaita, reiškianti vieną daiktą, ir daugiskaita, reiškianti daugiau nei vieną daiktą¹⁸:

- (8) *Ant kalno stovėjo namas.*
- (9) *Ant kalno stovėjo namai.*
- (10) *Ji nusipirko gražią palaidinę.*
- (11) *Ji nusipirko kelias gražias palaidines.*

Pagrindinė skaičiaus priešprieša yra tarp vienaskaitos ir daugiskaitos¹⁹. Skaičius dėl derinimo taisyklių yra morfologiškai žymimas keliuose vietose galūnėmis, kurios tuo pačiu reiškia ir linksnį, t. y. yra daugiafunkcinės.

Tačiau iš žemiau pateikiamų pavyzdžių matyti, kad dviskaita taip pat yra laikytina lietuvių kalbos skaičiaus sistemos dalimi:

- (12) *Ašėjau gatve. Mesėjome gatve. Muduėjome gatve.*
- (13) *Tuėjai gatve. Jūsėjote gatve. Juduėjote gatve.*
- (14) *Jisėjo gatve. Jieėjo gatve. Juoduėjo gatve.*

¹⁸ Lietuvių gramatinėje literatūroje rašoma, kad dabartinės lietuvių kalbos skaičiaus kategorija yra dvinarė, ir tik kadaise lietuvių kalba turėjusi trinarę skaičiaus kategoriją: vienaskaita ir dviskaita (apibrėžtieji nariai – reiškę „vienas“ ir „du“) sudarė priešpriešą daugiskaitai (neapibrėžtasis narys – reiškę „daugiau negu du“), žr. Ambrasas, red. (2006: 65); Morkūnas, par. (1999: 581); Ulvydas, red. (1965: 171–172, 639–640); Paulauskienė (1994: 141–142). Bet visur užsimenama, kad lietuvių kalboje, nors retai ir nenuosekliai, vartojama ir dviskaita, plg. Gargasaitė 1964a. Dažniausiai ji pasitaiko grožinėje literatūroje, senesnių, prieškarinio laikų, taip pat kai kurių išeivijos autorių raštuose. Daiktavardžių ar net veiksmažodžių dviskaitos formų dažnai randame ir iš senesnių laikų iki mūsų išlikusioje bei tarminių bruožų turinčioje tautosakoje. Kai kuriose, ypač žemaičių, tarmėse, dviskaita yra gyviau ar net privalomai vartojama. Žemaičių tarmėse gyvos ir veiksmažodžių dviskaitos formos kaip *vėdu dirbava* ‚mudu dirbame‘ ar *jūdi nēšatava* ‚judvi nešate‘ (abu pavyzdžiai iš šiaurės žemaičių kretingiškių patarmės, plg. Bacevičiūtė et. al. 2004: 260). Franso Planko nuomone, lietuvių kalbos daiktavardžiams ir asmeniniams įvardžiams dviskaitos formos, nors ir nėra privalomos, bet būdingos (žr. Plank 2003: 274–277).

¹⁹ Plg. Matthews (1997: 251).

Veiksmažodžių derinamųjų (dviskaitos) galūnių nevartojimas pastaruosiuose sakiniuose nėra rimtas argumentas veiksniais einančių įvardžių nelaikyti dviskaitos formomis, nes jos gali būti pavartotos ir morfosintaksinio derinimo nereikalaujančioje, pavyzdžiui, objekto pozicijoje.

Be pirmojo, antrojo ir trečiojo asmens įvardžių dviskaitos formas turi ir parodomieji įvardžiai *šis / ši, tas / ta, anas / ana*, taip pat paminėtini skaitvardžiai *du / dvi*, bei įvardžiai *abu, abi*²⁰, kurie dėl savo reikšmės turi tik dviskaitos formas²¹:

- (15) *Ką Jėzus manė apie kunigą ir levitą? Apie šiuodu jis nepasako nieko.* (KT)
- (16) *Tuodu per pradalgę žaibu kaip per žarijas peršliaužė.* (KT)
- (17) *Nėra įsakymo didesnio už šiuodu.* (KT)

Kadangi skyriuje 1.2 padarėme išvadą, kad asmeniniai įvardžiai yra įtrauktini į skaičiaus kategorijos sistemos aprašą, šie pavyzdžiai rodo, kad pirmojo, antrojo ir trečiojo asmens įvardžių bei minėtų kitų įvardžių atvejais skaičiaus priešpriešą reikėtų suformuluoti kaip trilypę, egzistuojančią tarp vienaskaitos, dviskaitos ir daugiskaitos²². Viena problema, kuri

²⁰ Rosinas (1988: 125; 1996: 125-126) formas *abu, abi*, priešingai negu akademinė *Lietuvių kalbos gramatika* (Ulvydas, red., 1965: 613, bet plg. Ambrasas, red., 2006: 254), laiko ne skaitvardžiais, o bendrumo įvardžių *visi, visos* semantiniais, „dviskaitos“, variantais. Tarp pastarųjų ir pirmųjų kalboje yra papildomos distribucijos santykis: *visi, visos* žymi daugiau negu dviejų elementų aibę, o *abu, abi* težymi aibę iš dviejų (t. y. „visų“) elementų. Tokią bendrumo įvardžio *visi, visos* ir jo leksinio varianto *abu, abi* semantinę struktūrą lietuvių kalba paveldėjusi iš baltų prokalbės (Rosinas 1995: 50), ir šis faktas suteikia papildomą argumentą kalbėti apie vardažodžių dviskaitą, vadinasi, ir apie trinarę skaičiaus sistemą ne tik formaliu paradiiginiu, bet ir struktūriniu požiūriu. Pažymėtina, kad kalbamo bendrumo įvardžio dviskaitinio varianto vartojimas su poriniais referentais pakartojimuose lietuvių kalboje yra privalomas.

²¹ Plačiau apie įvardžių dviskaitą žr. Ulvydas, red. (1965: 649–650, 663–664); Ambrasas, red. (2006: 254–255).

²² Čia dar reikėtų pridurti, kad Kauno tekstyne galima rasti pavyzdžių, kuriuose vartojamos ne tik įvardžių dviskaitos formos, bet ir daiktavardžių, veiksmažodžių bei dalyvių dviskaitos formos, pvz.:

- (i) *Ten buvo du KIBIRU šalto, vos tik iš šulinio pasemto, vandens* (KT).
- (ii) *O pasaka dėlto galutinai pavergė ABUDU KLAUSYTOJU* (KT).
- (iii) *Sveikata bjauriai nupuolus, nervai visai suirę, o ūpas pasiutęs. NEŽINOVA ką daryti. Tenka kraustyti iš buto, o NETURIVA kuo užmokėti [...] ABUDU VAIKČIOJAVA kiaurais batais* (KT).
- (iv) *Iš čia JUODU, dar APLANKIUSIU senovinį Prūsų Piluvos uostą, per Įsrutį atvyko į Tilžę, kur kadaise ilgą laiką gyveno dr. J. Zauerveinas* (KT).

Buvo rastas ir pavyzdys, kuriame pavartotas iš dviejų įvardžių sudarytas samplaikinis veiksnys:

(i) *Vaičiulaičio žmoguje yra sutapę abudu pradai – žemiškasis ir dangiškasis. ABUDU JUODU pasi-reiškia įvairiais aspektais, pradedant nuo erotinio ir baigiant religiniu gyvenimu... (KT).*

tariamai kyla dėl trečiojo asmens, yra ta, kad asmeniniai ir parodomieji įvardžiai gali reikšti tiek gyvus padarus, tiek ir negyvus daiktus. Tai lyg ir prieštarautų postuluotai koreliacijai su gyvumo hierarchija, nes turima kai kurių įvardžių, nurodančių į negyvus daiktus, dviskaita (plg. (17)), nesant daiktavardžių, reiškiančių gyvus padarus, dviskaitos. Tačiau ištyrus daugelį kalbų buvo pastebėta (plg. Corbett 2000: 62t), kad trečiojo asmens įvardžių (greta asmeninių ir parodomųjų) padėtis konkrečioje kalboje gali būti aukštesnė nei daiktavardžių, t. y. parodomieji įvardžiai gyvumo hierarchijoje užima aukštesnę padėtį negu atitinkami daiktavardžiai vien dėl to, kad jie yra įvardžiai. Lietuvių kalba, rodos, kaip tik yra viena iš tokių kalbų. Kitos kalbos įvardžius šiuo atžvilgiu traktuoja pagal referentą, t. y. pagal tai, ar jie reiškia gyvą padarą ar negyvą daiktą.

Tačiau, nors ir galima *formaliai* skirti asmeninių ir kai kurių parodomųjų įvardžių dviskaitą, jos vartojimas nėra privalomas. Ištyrus atitinkamus pavyzdžius iš VDU dabartinės lietuvių kalbos tekstyno, galime daryti išvadą, kad, nurodant du elementus (tiek žmones, tiek negyvus daiktus), dviskaitos formos *juodu, šiuodu, tuodu, anuodu, kituodu, katruodu*²³ pavartojimų skaičiumi žymiai nusileidžia „daugiskaitinėms“ formoms²⁴ *jiedu, šiedu, tiedu* ir dar labiau junginiams *šie du / šiuos du* ir t. t.²⁵ Kaip matyti iš 3 lentelės, kai kurios formos yra labai retos, o formos *šitiedvi* tekстыne nepavyko aptikti:

²³ Formos *kituodu, katruodu* buvo pavartotos KT po vieną kartą, forma *kuriuodu* buvo pavartota tris kartus, o forma *kuriedvi* – tik du.

²⁴ *Lietuvių kalbos gramatikoje* tokios formos, kaip *jiedu, tiedu, aniedu, jodvi, todvi*, laikomos dviskaitos formomis (žr. Ulvydas, red., 1965: 663). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* formos *jiedu, tiedu* irgi pateiktos kaip dviskaitos formų *juodu, tuodu* variantai (žr. Ambrasas, red., 2006: 254). Nei vienoje, nei kitoje gramatikoje tokio sprendimo motyvai nepaaiškinti. Rosinas (1995: 29–32, 47–53) rekonstruodamas lietuvių kalbos įvardžių dviskaitos paradigmą, apie tokias formas neužsimena. Jo ir kitų tyrėjų nuomone, viena iš priežasčių, dėl kurios samplaikinės dviskaitos formos galėjo būti pradėtos keisti daugiskaitinėmis, yra ta, kad „sutapus dviskaitos ir daugiskaitos kilmininko bei vietininko formoms, paradigmos atsirado neutralizacijos pozicijų ir dviskaitą [...] pamažu pradėjo keisti daugiskaita“ (ten pat, 53). Mūsų nuomone, tokias samplaikines formas, kurių pirmą dėmenį sudaro daugiskaitos forma, vien dėl to, kad antrąjį jų dėmenį sudaro skaitvardis *du, dvi*, neatrodo tikslinga laikyti dviskaitos formomis. Todėl šiame straipsnyje tokios formos vadinamos „daugiskaitinėmis“. Tokiu sprendimu pabrėžiama, kad skaitvardinis kalbamų formų dėmuo morfologiškai joms nepriklauso, o tiesi šliedamas prie įvardžių grynai fonologiškai, faktiškai atlieka visos daiktavardinės frazės kvantifikatoriaus vaidmenį.

²⁵ Dėl pirmojo ir antrojo asmens įvardžių daugiskaitos formų dažnumo, nebuvo bandyta jų visų peržiūrėti ir atrinkti pavyzdžius, kuriuose *mes, jūs* reiškia du asmenis, kad jų vartojimo skaičių galėtume palyginti su dviskaitos formų *mudu, judu* vartojimo skaičiumi. Autorių nuomone, ir trečiojo asmens bei parodomųjų įvardžių vartojimo tendencijos, pakankamai aiškiai rodo dviskaitos formų vartojimo nykimą (apie dviskaitos formų nykimo istoriją ir priežastis žr. Paulauskienė 1989: 150t, 1994: 143t).

3 lentelė: Dviskaitos formų vartojimo dažnumas

DVSKAITA	VARTOJIMO SKAIČIUS KT	„DAUGISKAITINĖ FORMA“	VARTOJIMO SKAIČIUS KT
<i>mudu</i>	2757		
<i>mudvi</i>	561		
<i>judu</i>	323		
<i>judvi</i>	59		
<i>juodu</i>	1432	<i>jiedu</i>	2004
<i>jiedvi</i>	48	<i>jodvi</i>	33
<i>šiuodu</i>	35	<i>šiedu / šie du / šiuos du</i>	199 / 503 / 269
<i>šiedvi</i>	21	<i>šiodvi / šios dvi / šias dvi</i>	4 / 459 / 192
<i>šituodu</i>	1	<i>šitiedu / šitie du / šituos du</i>	0 / 51 / 0
<i>šitiedvi</i>	0	<i>šitos dvi</i>	22
<i>tuodu</i>	89	<i>tiedu / tie du / tuos du</i>	183 / 237 / 253
<i>tiedvi</i>	9	<i>todvi / tos dvi / tas dvi</i>	6 / 169 / 123
<i>anuodu</i>	9	<i>aniedu / anie du / anuos du</i>	30 / 0 / 0
<i>aniedvi</i>	2	<i>anodvi / anos dvi / anas dvi</i>	1 / 0 / 0

Nustatę, kad dviskaita yra laikytina dabartinės bendrinės lietuvių kalbos skaičiaus sistemos dalimi, šią sistemą galime pavaizduoti taip:

1 > 2 > 3 > giminaičiai > žmogus > gyvas > negyvas
vienask. =====
daugisk. =====
dviskaita -----

Tokia sistema, skirianti tris skaičius – vienaskaitą, daugiskaitą ir dviskaitą – yra gana paplitusi tarp pasaulio kalbų²⁶. Tik dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje dviskaita yra jau gerokai apnykusi, pasitraukusi iš didesnės gyvumo hierarchijos dalies. Dviskaitos nykimo, o galop ir išnykimo tendencija yra pastebima daugelyje kalbų. Iš indoeuropiečių kalbų dvi-

²⁶ Daugiausia yra kalbų, kurių skaičiaus kategoriją sudaro tik du skaičiai – vienaskaita ir daugiskaita, mažiau yra kalbų, kurių skaičiaus kategoriją sudaro trys nariai – vienaskaita, dviskaita ir daugiskaita, dar mažiau kalbų, į kurių skaičiaus kategoriją įeina triskaita arba keliskaita, žr. Cruse (1999: 267).

skaita (iš dalies, t. y. ne visiems vardžodžiams privaloma) tebeskirama tik jau anksčiau minėtoje slovėnų kalboje, jai giminingoje sorbų kalboje, poriniams elementams žymėti ją naujai įsivedė bretonų kalba. Paskirų dviskaitos liekanų galima rasti nemažoje dalyje indoeuropiečių kalbų, tačiau jos jau nesudaro pagrindo laikyti jų skaičiaus sistemos dalimi.

Čia pateikta lietuvių kalbos skaičiaus sistema yra labai panaši į anksčiau aptartą slovėnų, taip pat sorbų kalbų skaičiaus sistemas²⁷, tik slovėnų kalboje neprivaloma dviskaita žemiau už įvardžius gyvumo hierarchijoje esamiems daiktavardžiams bendrinėje lietuvių kalboje nebevertojama, o slovėnų kalboje privaloma įvardžių dviskaita lietuvių kalboje tapo neprivaloma.

Pasižiūrėjus į 3 lentelę, matyti, kad, kaip ir galima buvo tikėtis, dviskaitos vartojimo tendencijos dabartinėje lietuvių kalboje koreliuoja su gyvumo hierarchija. Dviskaita, pasitraukusi iš vartojimo diapazono žemiau įvardžių, t. y. iš daiktavardžių, pamažu traukiasi ir iš parodomųjų įvardžių. Prieštaringai šiuo atžvilgiu atrodo tik dažnesnis trečiojo asmens (*juodu*) nei antrojo asmens (*judu* ar *judvi*) dviskaitos vartojimas, bet tai gali būti paaiškinama ir taip dažnesniu trečiojo asmens įvardžių vartojimu. Dažniausiai yra vartojama pirmojo asmens dviskaita, o tai irgi atitinka gyvumo hierarchiją.

Atskiras klausimas yra trečiojo asmens įvardžių (asmeninių, parodomųjų) dviskaitos formų vartojimas, mat jie gali nurodyti tiek gyvus, tiek ir negyvus referentus. Kaip anksčiau pastebėjome remdamiesi daugiau tipologiniais duomenimis, referentų pobūdis kai kuriose kalbose (tarp jų, regis, ir lietuvių) neveikia šių įvardžių padėties gyvumo hierarchijoje. Vis dėlto įdomu būtų pasižiūrėti, ar minėtų lietuvių kalbos įvardžių vartojimo pasiskirstymas šiuo atžvilgiu kaip nors pastarąją atliepia. Savaiame suprantama, kad iš turimų duomenų statistikos galime tik apytikriai spręsti apie šį pasiskirstymą. Provizoriškai ištyrus tik parodomųjų įvardžių, kurių dviskaitos formos vartojimo skaičius KT yra daugiau nei 20, t. y. *šiuodu*, *šiedvi*, *tuodu*, vartojimo tendencijas, galima konstatuoti, kad šie įvardžiai, bendrai paėmus, kiek dažniau nurodo negyvus nei gyvus referentus (žr. 4 lentelę):

²⁷ Plg. Corbettą (1998: 6), kuris nurodo, kad sorbų, senojoje bažnytinėje slavų ir slovėnų kalbose su skaitvardžiu *du* vartojama dviskaita.

4 lentelė

	šiuodu	šiedvi	tuodu	BENDRAS SKAIČIUS
gyvas ²⁸	12 (2 savarankiška)	2 (0 savarankiška)	55 (19 savarankiška)	69
negyvas	23 (2 savarankiška)	19 (1 savarankiška)	34 (0 savarankiška)	76
Bendras skaičius	35	21	89	145

Tačiau atskirai imant, situacija yra priešinga, kadangi *šiuodu* ir *šiedvi* rezultatus dėl referentų gyvumo, kurie atliepia bendrą padėtį, nusveria daugiausia pavartojimų tekstyne turintis *tuodu*, rodantis atvirkščią vartojimo pasiskirstymo tendenciją. Visa tai susumavę, galime daryti išvadą, kad referento gyvumas neturi pastebimos reikšmės trečiojo asmens įvardžių dviskaitos vartojimui, ir tai patvirtina, kad šie įvardžiai gyvumo hierarchijoje užima atskirą padėtį aukščiau daiktavardžių.

Nors įvardžių dviskaitos vartojimas nėra privalomas, o kalbėtojo laisvai pasirenkamas, vis dėlto galėtume klausti, kodėl pasirenkamas vienas ar kitas skaičius. Toliau pateikiamame pavyzdyje, viename sakinyje vartojamos dviskaita ir daugiskaita:

- (19) *Mudu kvatojam... Ir sugriūva sienos, kurias mes susirentėm, vieni nuo kitų atsiskirdami, savo laisvoje Tėvynėje.* (KT)

Šiame pavyzdyje pirmojo asmens dviskaita ne tik norima dviejų žmonių grupę išskirti iš likusiųjų. Kalbos jausmas sako, kad forma *muo* pasirenkama, kai norima pabrėžti dviejų žmonių artumą. Kadangi dviskaitos formų vartojimas nėra privalomas, geriausiu atveju galime kalbėti apie kai kurias jų vartojimo tendencijas, pavyzdžiui, konstatuoti joms būdingas grupės išskyrimo ar tarpusavio artumo pabrėžimo funkcijas, bet nesistengti nustatyti tam tikras taisykles. Įvardžių dviskaitos formų vartojimas daugiausia priklauso nuo to, kaip kalbėtojas suvokia perteikiamą situaciją, ir dėl to yra daugiau semantinio ar net stilistinio negu gramatinio pobūdžio. Dėl to nereikėtų stebėtis mokslininkais, neįtraukiančiais dviskaitos į lietuvių kalbos skaičiaus sistemą (žr. išnašą 18). Tačiau autoriai, kaip jau šiame straipsnyje ne kartą buvo minėta, dviskaitą laiko dabartinės bendrinės lietuvių kalbos skaičiaus sistemos

²⁸ Įskaityti buvo visi gyvi padarai, ne tik žmonės.

dalimi, mat faktas, kad aukščiausią padėtį gyvumo hierarchijoje užimančių įvardžių dviskaitos formos vis dėlto yra gana gvyvai vartojamos, žvelgiant iš tipologinės perspektyvos, yra reikšmingas.

3.4. Daiktavardžiai, turintys tik vieną skaičiaus formą

3.4.1. Daiktavardžiai, kurių skaičiaus nėra galimybės skirti

Beveik kiekvienoje kalboje yra tam tikra grupė daiktavardžių, esančių pačioje gyvumo hierarchijos apačioje ir papuolančių už skaičiaus skyrimo ribų. Riba tarp skaičiuojamųjų ir neskaičiuojamųjų daiktavardžių gyvumo hierarchijos skalėje gali eiti aukščiau ar žemiau, neskaičiuojamųjų daiktavardžių grupė gali būti labai didelė – gali būti skiriamas, pavyzdžiui, tik įvardžių ar net tik pirmojo asmens įvardžio skaičius, – arba labai maža – pasaulyje esama ir tokių kalbų, kuriose (beveik) visi daiktavardžiai (atsižvelgus į žemiau diskutuojamus rekategorizavimo efektus) gali turėti ir vienaskaitos, ir daugiskaitos²⁹ reikšmę. Tarp neskaičiuojamųjų daiktavardžių galima išskirti kelias semantines grupes. Pavyzdžiui,

Plungianas (2003: 279) jo paties „nediskretiškaisiais“ vadinamus daiktavardžius, atsižvelgdamas į jų semantiką, skirsto į tokias grupes: medžiagos (pvz., *mediena, sniegas, pelenai*), homogeniniai objektai / žmonių grupės (pvz., *lapija, jaunimas*) bei savybės ir būsenos, neturinčios aiškių laiko ribų (pvz., *baltumas, drąsa, užmarštis*)³⁰.

Riba tarp skaičiuojamųjų ir neskaičiuojamųjų daiktavardžių³¹ kitoje vietoje eina net tarp gana artimai giminingų kalbų, plg. rus. *kartofel'*,

²⁹ Corbetta (2000: 87) kaip pavyzdžius nurodo tris negiminingas kalbas: jau minėtą Aliaskos centrinę jupikų kalbą, Algonkvių (Algonquian) kalboms priklausančią Odžibvėjų (Ojibway) kalbą bei Vakarų Čado Mija (Miya) kalbą.

³⁰ Paulauskienė išskiria skaičiais nekaitomų daiktavardžių klasę ir jai priskiria: medžiagų pavadinimus (pvz., *arbata, cukrus, žvyras, pelenai, lašiniai*), kuopinius daiktavardžius (pvz., *aristokratija, visuomenė, raidynas*), abstrakčių pavadinimus (pvz., *nuovargis, meilė, tylą, žydėjimas*), individualius vardus – tikrinius daiktavardžius (pvz., *Vilnius, Kaunas, Trakai*), ligų pavadinimus (pvz., *gripas, sloga, tymai*), pasaulio šalių pavadinimus (pvz., *šiaurė, rytai*) ir vėjų pavadinimus (pvz., *pietys, vakaris*) (Paulauskienė 1994: 149-150).

³¹ Morfolginės paradigmaticos požiūriu lietuvių kalboje reikėtų skirti tris daiktavardžių grupes: skaičiais kaitomus, turinčius skirtingas galūnes daiktavardžius, pvz., *knyga / knygos*, skaičiais kaitomus, bet turinčius tik daugiskaitos galūnes, pvz., *akiniai, durys, svarstyklės*, ir skaičiais nekaitomus daiktavardžius – vienaskaitinius (*singularia tantum*), pvz., *smėlis, žvyras*, ir daugiskaitinius (*pluralia tantum*), pvz., *miltai, pelenai*, žr. Paulauskienė (1989: 161tt, 1994: 147tt). Antrosios grupės daiktavar-

vinograd, kljukva ir liet. *bulvė(s)*, *vynuogė(s)*, *spanguolė(s)*. Kas vienoje kalboje gali būti konceptualizuojama nediskretiškai, t. y. kaip medžiaga (masės daiktavardis), kitoje yra suprantama kaip atskiras, *skaičiuojamas*, daiktas. Lietuvių kalboje egzistuoja tokie problemiški atvejai, kaip javai ir jų rūšys:

- (20) *Ant stalo guli du rugiai, trys avižos bei keturi kviečiai (matematikos pamokoje reikia pasakyti, kiek kiekvienos grūdų rūšies išrautų varpų guli ant stalo).*
- (21) *Rugiai šiemet gerai derėjo.*

Reikėtų manyti, kad daiktavardis *rugiai* paprastai yra suvokiami ne kaip to vieno rugio (varpos, grūdo) daugiskaita, o veikiau kaip vientisa masė, t. y. kaip daugiskaitinis daiktavardis³². Kai kurios uogos (pvz., vyšnios), rodos, lietuvių kalboje dar yra suvokiamos kaip atskiri vienetai ir nereikėtų jų pavadinimo skirti prie daugiskaitinių masės daiktavardžių³³. Tačiau pats pavadinimas *uogos*, kaip ir, pvz., *malkos*, *grūdai* jau artėja prie masės daiktavardžių kategorijos. Jų daugiskaitinė formą liudija, kad daiktavardžių daugiskaita sudaro masės daiktavardžių subkategoriją³⁴. Padėtis tampa kiek komplikuočiau žinant, kad visi šie žodžiai gali, nors ir retai, būti suprantami ir kaip vienaskaitiniai daiktavardžiai (*singularia tantum*), plg.:

- (22) *Taip žiemkentis rugys pavasarį vos tik bent kiek atšilus pabunda, pažadintas nesunaikinamo atgimimo, laisvės troškulio. (KT)*

džiai tradiciškai laikomi skaičiais nekaitomais ir yra prijungiami prie trečiosios grupės (plg. Ulvydas, red., 1965: 176–177; Ambrazas, red., 2006: 67–68). Nors antrosios grupės daiktavardžiai iš tiesų sudaro bendrą daugiskaitinių (tradiciškai ir vadinamų bendru *pluralia tantum* terminu; plg. Matthews (1997: 284) pateikiamą apibrėžimą: „*pluralia tantum* – nouns, which appear only in a plural form“) daiktavardžių grupę su trečiosios grupės daiktavardžiais, vis dėlto antrosios grupės daiktavardžiai yra kaitomi skaičiais, tik kaitymas žymimas ne daiktavardžio, o skaitvardžio formomis, pvz., *vienerios žirklės – dvejios žirklės* (plg. Paulauskienė 1989: 161–162). Tas pripažįstama ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (žr. Ambrazas, red., 2006: 67). Todėl tikslinga būtų antrosios grupės daiktavardžius atskirti nuo trečiosios.

³² Ir LKŽ rašoma, kad *rugys* paprastai vartojamas daugiskaitos forma (žr. <http://www.lkz.lt>).

³³ Čia esama kitos problemos, sietinos su rekategorizavimo efektu, – skirti *vyšnia* ‚uoga‘ ir *vyšnia* ‚šias uogas brandinantis medis‘ (plg. dar analogiškai *slyva*, *kriaušė*, *serbentai*)

³⁴ Mintį, kad vienaskaita ir daugiskaita priklauso skirtingoms kognityvinėms (ir gramatinėms) kategorijoms, savo *Kognityvinėje gramatikoje* yra išplėtojęs Langackeris (1991: 74–81).

Šiame sakinyje žodis *rugys* vartojamas generiškai, t. y. javo pavadinimas atstovauja visai rūšiai, o ne kaip tikroji vienaskaitą. Tam tikruose, maksimalią referencijos aprėptį suponuojančiuose, kontekstuose tokią vienaskaitą galėtume laikyti daugiskaitinio pavadinimo sinonimu.

Kitas anksčiau minėtas semantines grupes galime aiškiau priskirti neskaičiuojamiesiems daiktavardžiams, kurių skaičiaus negalima skirti: jų denotatai nesiduoda skaidomi į vienetus.

3.4.1.1 Masės daiktavardžiai

Masės daiktavardžiai sudaro daiktavardžių, kurių skaičius neskiriamas, pogrupį³⁵. Skirtumas tarp skaičiuojamųjų ir masės daiktavardžių denotatų dažniausiai suvokiamas kaip skirtumas tarp objekto ir substancijos (žr. Taylor 2002: 367). Individualizuotas objektas yra skaidomas sudėtinėmis dalimis. Dalydami, pavyzdžiui, namą į dalis, gausime ne keletą namų, o priklausomai nuo to, kaip dalsime, atskiras dalis, kaip antai kambarys, virtuvė, durys, langai, arba tiesiog neįvardijamus namo fragmentus. O „dalydami“ kažkurį kiekį alaus į bet kiek dalių (t.y. išpilstant jį į indus), vis turėsime tą patį alų. Alų gausime ir „sujungę“ (t. y. supylę į vieną talpą) tam tikrą alaus kiekį. Masės daiktavardžiais vadinami daiktavardžiai, reiškiantys sąvokas, kurios nėra dalomos į atskiras, savo reikšmę³⁶ turinčias, dalis. Masės daiktavardžių denotatų negalima skaičiuoti vienetais (kas būtų du vandenys??), o tik matuoti tam tikrais matais, pvz.: *du kilogramai miltų, trys litrai pieno, keturi puodeliai kavos*. Masės daiktavardžiai reiškia neribotas (angl. *unbounded*) sąvokas ta prasme, kad jų denotatai gali būti neribotai išplečiami arba sutraukiami:

- (23) *Visos kambario grindys buvo apsemtos vandens/alaus.*
- (24) *Visos sandėlio grindys buvo padengtos javų.*
- (25) **Visos kambario grindys buvo padengtos šuns³⁷.*

³⁵ Aprašant kalbos skaičiaus sistemą kalbininkams paprastai neužtenka vien atskirti vienaskaitą nuo daugiskaitos, jiems yra būtina atsižvelgti ir į daiktavardžių reikšmes. Vienas iš daiktavardžių diferenciacijos būdų yra atskirti „distribucinius“ daiktavardžius nuo „kolektyvinių“ daiktavardžių, kitas būdas yra atskirti skaičiuojamuosius daiktavardžius nuo masės, t. y. neskaičiuojamųjų, daiktavardžių, žr. Cruse (1999: 267–268).

³⁶ Plg. Mel'čuk (1979), Jackendoff (1991), taip pat Krifka (1991); gausesnę literatūrą apie masės daiktavardžius žr. Corbett (2000: 78/79, 18 išnašą).

³⁷ Tiesa, galima rasti tokių pavyzdžių, kaip:

(i) *Baigia pusšimtis metų prabėgti, o vis dar katinu atsiduoda...*(KT)

Šuo nėra masės daiktavardis, jo žymimas padaras turi aiškias ribas ir negali „padengti“, t. y. išplisti po visas kambario grindis. Kitaip yra su masės daiktavardžiais, kurių denotatai gali iš esmės plėstis (ar trauktis) neribotai. Pastebėtina, kad ši jų neribotumo savybė yra bendra su skaičiuojamųjų daiktavardžių daugiskaita, plg. žemiau pateikiamą 5 lentelę, parodančią santykius tarp atskirų daiktavardžių grupių (5 lentelė perimta iš Corbett 2000: 80):

5 lentelė

POŽYMIAI	KATEGORIJA	PAVYZDŽIAI
+ribotas, -vidinė struktūra	individai	<i>knyga, kiaulė</i>
+ribotas, +vidinė struktūra	grupės	<i>komitetas, draugija</i>
-ribotas, -vidinė struktūra	medžiagos	<i>vanduo, alus</i>
-ribotas, +vidinė struktūra	sankaupos	<i>knygos, kiaulės</i>

Kaip matome, aiški priešprieša pagal abu požymius (ribotumas, vidinė struktūra³⁸) yra tarp vienaskaitos ir daugiskaitos. Tarpines pozicijas užima dvi daiktavardžių grupės: tradiciškai vadinami kuopiniai daiktavardžiai (angl. *corporate nouns*) ir masės daiktavardžiai (angl. *mass nouns*). Kiekviena šių grupių turi po vieną bendrą požymį su vienaskaitos ir daugiskaitos daiktavardžiais.

Pagal formą / skaičių, masės daiktavardžius galime skirstyti į vienaskaitinius, kaip *alus, vanduo, sūris, duona, pienas* ir kt., ir daugiskaitinius, kaip *pelenai, miltai, rugiai, kviečiai, grūdai, malkos* ir kt. Šių daiktavardžių (dažniausiai) vartojama tik viena skaičiaus forma. Tačiau tai nėra defektiniai daiktavardžiai (žr. toliau), nes jų skaičius neskiriamas tik dėl to, kad jie priklauso masės daiktavardžių klasei, ir jiems pakanka tik vienos skaičiaus formos.

(ii) *Priemenė dvokė šunimi* (Sližienė 1994: 190),

kurie tarsi prieštarautų čia pateikiamiems teiginiams. Tačiau šiuose pavyzdžiuose reikėtų išvelti savotišką rekategorizavimą (apie ją žr. toliau skyrių 1.4.3), kai žodžiai *katinas*, šuo metonimijos keliu yra perkeliami į masės daiktavardžių klasę ir jų denotatas (t. y. kvapas) tampa neribojamas.

³⁸ Plačiau apie šiuos ir kitus kriterijus žr. Taylor (2002: 367tt).

3.4.3. Rekategorizavimo efektai

Kai kurie daiktavardžiai gali būti vartojami ir kaip skaičiuojamieji, ir kaip masės daiktavardžiai. Masės ir abstrakčios semantikos daiktavardžiai, kurių skaičius neskiriamas, siejant juos su tam tikromis fizinėmis aplinkybėmis, gali būti rekategorizuojami į skaičiuojamųjų daiktavardžių klasę:

- (26) *Jis išgėrė daug vyno (vynas, kaip medžiaga, yra nedalomas, tad ir nėra skaičiuojamas)*
 (27) *Saldūs ir švelnūs itališki vynai skleidžia malonų aromatą (atskiros vyno rūšys yra skaičiuojamos). (KT)*

Toks rekategorizavimas perkelia įvardijamą daiktą iš homogeniškų medžiagų klasės į diskretiškų objektų klasę ir leidžia juos skaičiuoti³⁹:

- (28) *Šie trys vokiški vynai nėra labai skanūs. Kitus galiu jums rekomenduoti.*

Tačiau net ir, rodos, labai panašios semantikos daiktavardžių atveju, rekategorizavimas gali vienu atveju būti įprastas, kitu – neįprastas:

- (29) *Vokiški vynai yra ne visada kokybiški.*
 (30) *? Vokiški alūs yra ne tokie skanūs kaip lietuviški.*

Pastarajame sakinyje jau būtų vartojama (masės daiktavardžio) vienas-kaita, nors tiek Vokietijoje, tiek Lietuvoje esama daug skirtingų alaus rūšių. Taigi, reikia padaryti išvadą, kad rūšies interpretacijos prieinamumas priklauso nuo konkrečios leksemos.

Be rūšies interpretacijos yra ir kitų rekategorizavimo atmainų. Su abstrakčios semantikos daiktavardžiais labiausiai prieinama yra atvejo interpretacija (angl. *instance reading*), plg.:

- (31) *Čia viena neteisybė pagimdė kitą.*
 (32) *Tiesa, atrodo, kad šiandien poeto, norinčio išleisti savo knygą, laukia ne sunkumai, o lengvumai. (KT)*
 (33) *Lenkėms, žinok, tokie mandagumai širdes tirpdyte tirpdo. (KT)*

³⁹ Tokius ir toliau aptariamus pavyzdžius buvo bandyta paaiškinti ne tik pasitelkiant rekategorizavimą, bet ir teigiant, kad tokiais atvejais turime reikalą su skirtingos leksemos, arba darant prielaidą, kad vartojant iš esmės tuos pačius žodžius, „praleidžiami“ jų kvantifikatoriai (paskutinis aiškinimas geriausiai tiktų išnašoje 37 pateiktiems pavyzdžiams); plačiau apie tai žr. Brown, Miller (1991: 245–246).

Paminėtina dar viena rekategorizavimo atmaina, nors ir neteiktina bendrinei lietuvių kalbai, taip vadinama vieneto daugiskaita (angl. *unit plural*), plg.:

- (34) *Prašom atnešti dvi juodas kavas (= du [puodelius] juodos kavos ir vieną arbatą (= vieną [stiklinę, puodelį] arbatos)*⁴⁰.

Tačiau rekategorizavimas yra įmanomas ne tik į vieną pusę, taip pat galima rekategorizuoti iš esmės skaičiuojamus reiškinius į neskaičiuojamus (atitinkamai skaičiuojamuosius daiktavardžius į masės)⁴¹:

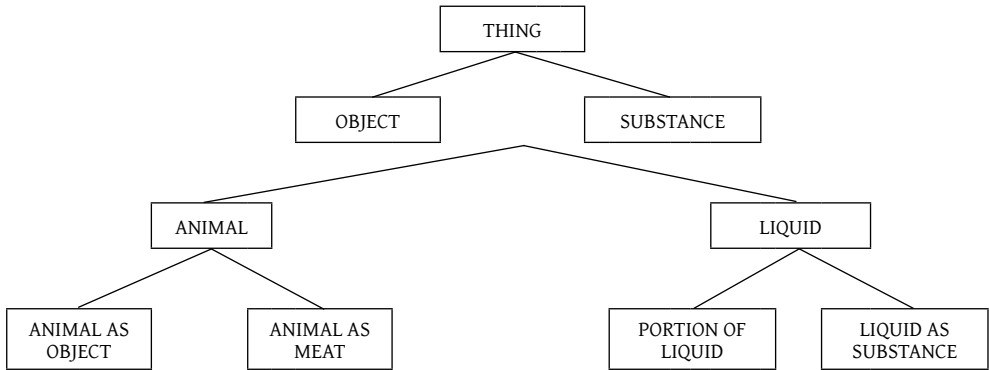
- (35) *Jonas nevalgo žuvies (žuvis suvokiama kaip medžiaga (maistas, patiekalas)).*
 (36) *Akvariume plaukiojo šešios žuvys (žuvys kaip individai).*

Visus šiuos atvejus galima būtų paaiškinti semantiškai – bendroji leksemos reikšmė yra išplečiama viena (diskretiškumo) ar kita (homogeniškumo) kryptimi. Jeigu sutiktume su tokiu požiūriu, tai taptų visai nebūtina daiktavardžius griežtai klasifikuoti į skaičiuojamuosius ir masės daiktavardžius, laikant šiuos jų požymius inherentiniais. Tuomet teisingiau būtų manyti, kad daiktavardis įvardija tik daikto tipą, iš anksto neturėdamas diskretiškumo vs. homogeniškumo specifikacijos. Ar jis bus pavartotas kaip skaičiuojamasis ar kaip masės daiktavardis, priklausys nuo deramo konteksto, nuo to, kas norima pasakyti vienu ar kitu atveju. Pasak Tayloro, vienoks ar kitoks daiktavardžio traktavimas tada priklauso nuo to, kiek jo žymimo turinio konceptualizavimas paklūsta atitinkamai schemai⁴². Čia derėtų pridurti, kad schemos kognityvinėje gramatikoje, kuriai atstovauja Tayloras, yra ne kokios nors euristinės abstrakcijos, o kalbos vartosenos įtvirtinta kognityvinė realybė. Kaip pavyzdį jis pateikia tokią schemą:

⁴⁰ Pavyzdys – iš Valstybinės lietuvių kalbos komisijos klaidų sąrašų (<http://www.vlkk.lt/klaidos/linksniu-vartojimo.html>).

⁴¹ Dar žr. 37 išnašą.

⁴² „A noun will be used as count or mass to the extent that conceptualization can be brought under the appropriate schema“ (Taylor 2002: 379).

(Taylor 2002: 379–380; dar žr. Brown, Miller 1991: 247–248).

Pasiūlydamas šias schemas kalbos skaičiaus aprašui, Tayloras turėjo specifinį tikslą: užčiuopti bendriausius kognityvinius daiktavardžių rekategorizavimo rutinos bruožus. Toks faktiškai semantinio išplėtimo sąvoka paremtas aiškinimas tinka tiek kalboms, kurių gerai išrutuliuota morfologinė vienaskaitos vs. daugiskaitos skirtis (savo ruožtu susiformavusi kognityvinės skirties diskretiški objektai vs. homogeniškos medžiagos pagrindu) pakankamai gerai atskiria ir skaičiuojamuosius daiktavardžius nuo masės daiktavardžių, tiek ir vadinamoms klasifikatorių kalboms (daugiausia Azijos), kurių daiktavardžių inventorių sudaro tipo deskripciją teteikiančios (taigi aukščiau minėtos kognityvinės skirties atžvilgiu nespecifikuotos) šaknys, o kai kalbama apie konkretų (instancijuotą⁴³) objektą ar keletą tokių objektų, kartu su skaitvardžiais vartojami atitinkami klasifikatoriai. Žinoma, prieš akis turint konkrečios kalbos daiktavardžių skaičiaus aprašo uždavinius, toks bendras požiūris daugeliu atžvilgių gali atrodyti nepakankamas, tarkime, jį priėmus, tokiose morfologiškai turtingose kalbose, kaip lietuvių, „nuvertinama“ gramatinė vienaskaitos ir daugiskaitos skyrimo reikšmė. Tačiau ir lietuvių kalba, kaip matėme, turi tokių daiktavardžių, kurių ta pati forma gali reikšti tiek patį objektą, tiek ir jo substanciją, plg.: *žuvis* (vandens gyvūnas' / ,jo mėsa'); *medis, ąžuolas, uosis, beržas* ir t. t. (augalas' / ,jo mediena'). Be to, matėme, kad dėl kai kurių tikrovės esinių konceptualizavimo keblumų skirties diskretiškas vs. homogeniškas atžvilgiu net

⁴³ Plačiau apie šią sąvoką žr. šiame rinkinyje Mikulskas, 2 išnaša.

kalboje turimos atskiros vienaskaitai ir daugiskaitai kaitybinės galūnės negarantuoja „adekvačios“, t.y. konvencinės, pavadinimo formos (medžiagų pavadinimai tokiose kalbose paprastai būna vienaskaitos formos, tačiau lietuvių kalboje juk turime ir daugiskaitinių tokios rūšies daiktavardžių). Tokiems „nereguliariems“ atvejams (kurių apstu ir kitose vienaskaitą vs. daugiskaitą skiriančiose kalbose) paaiškinti gerai pritaikomos Taylora pasiūlytos schemos.

3.4.4. Defektiniai daiktavardžiai

Defektiniais vadinami tokie daiktavardžiai, kurių skaičius privalomai neskiriamas (lietuvių kalboje – daugiskaita ir vienaskaita), nors tai jų semantika ir leidžia daryti. Šią daiktavardžių grupę reikia griežtai skirti nuo anksčiau minėtų *singularia tantum* daiktavardžių, kurių skaičiaus negalima skirti dėl kognityvinių (semantinių) priežasčių ir kurių prototipiškai atstovai gyvumo hierarchijoje užima žemiausią padėtį.

Lietuvių kalboje defektiniai daiktavardžiai esti dviejų tipų:

a) nedidelė grupė svetimų kilmės žodžių, kurie iki šiol nebuvo integruoti į lietuvių kalbos linksniavimo sistemą ir dėl to neskiriamas nei jų linksnis, nei skaičius, pvz., *fojė*, *taksi* ir kt. Lietuvių kalboje, kitaip negu kitose kalbose (plg. angl. *sheep* ‚avis/avys‘ ar vok. *Mädchen* ‚mergaitė/mergaitės‘), savų žodžių, kurių skaičius neskiriamas, nėra:

- (37) *Dvi FOJĖ buvo išpuoštos tropiniais augalais, apstatytos minkštais baldais.* (KT)
- (38) *„Visi žinome, kaip važinėja miesto gatvėmis maršrutiniai TAKSI“, – sakė Kauno rajono savivaldybės Seniūnijų skyriaus vedėjo pavaduotojas Vidmantas Dailidė.* (KT)

Šiuose pavyzdžiuose, tik skaitvardis *dvi* (32) ir būdvardžio – modifikatoriaus – *maršrutiniai* (38) ar predikatinio dalyvio *išpuoštos* (37) derinimas skaičiumi leidžia nustatyti išskirtų daiktavardžių skaičių (ir linksnį). Jei nėra jokių derinamųjų žodžių arba jie, kaip veiksmazodžio trečiojo asmens atveju, neleidžia spręsti apie daiktavardžio skaičių, pastarasis gali būti nustatomas tik iš konteksto arba lieka neaiškus.

Norint išvengti tokio neaiškumo, naudojamos įvairiomis strategijomis, pavyzdžiui, tokiais junginiais, kaip *taksi automobilis*:

(39) *Į čigonų taborą taksi automobiliais dažniausiai vyksta narkomanai nusipirkti kvaišalų.* (KT)

Latvių kalboje tokiems daiktavardžiams dažnai suteikiama mažybinė forma, plg.: *Minētie ķinīši lielu popularitāti neiemantoja* (Int) ‚minėti kino filmai didelio populiarumo nesulaukė‘, ir tai leidžia integruoti šiuos žodžius į kalbos sistemą – linksniuoti, kartu atitinkama kaitybine forma nurodant ir skaičių. Plg. ir lietuvių šnekamojoje kalboje pasitaikančią formą *taksas* vietoje bendrinės kalbos *taksi*.

b) antra defektinių daiktavardžių grupė lietuvių kalbai yra labai būdinga ir dėl to detaliau nagrinėtina. Ją sudaro daugiskaitiniai *skaičiuojamieji* daiktavardžiai, t. y. daugiskaitiniai daiktavardžiai (*pluralia tantum*), nepriklausantys masės daiktavardžių klasei. Šiai grupei priklauso tokie daiktavardžiai, kaip *žirklės, kelnės, marškiniai, išklmės, vestuvės, atlaidai, Velykos, Kalėdos* ir daugelis kitų. Vienose kalbose ši grupė gali būti didesnė, kitose mažesnė, o kai kuriose kalbose iš viso tokių daiktavardžių nėra. Semantinė daugiskaitos motyvacija yra akivaizdi tais atvejais, kai įvardijamas daiktas susideda iš kelių (funkciškai neatskiriamų) dalių, pvz., *žirklės, kelnės* (plg. angl. *a pair of scissors, a pair of trousers*), kitais atvejais ją atsekti sunkiau, pvz., *vestuvės, Velykos*. Reikia manyti, kad šių daiktavardžių daugiskaita kalboje pabrėžiamas (kaip funkciškai svarbus) vidinis jais įvardijamų reiškinių kompleksiškas (kalendorinėms ar šeimos šventėms būdingos apeigos gali būti suprantamos kaip laike besirutuliojantis sudėtinis scenarijus). Ši vidinį kompleksškumą atspindinti daugiskaita savotiškai kliudo kompleksinių vienetų kvantifikavimui. Tam tikrais atvejais nustatyti, ar tokiu daugiskaitiniu daiktavardžiu sakinyje nurodomas vienas ar daugiau vienetų, ypač kai nepavartotas išorinis kvantifikatorius – skaitvardis, yra gana keblu, nes ir derinimu čia negalima kliautis, pvz.:

(40) *Vilniuje praėjusį šeštadienį stebėjau gražias vestuves.*

Skaitytojas, rodos, būtų linkęs šį sakinį suprasti taip, kad sakinio autorius stebėjo *vienerias* gražias vestuves. Tačiau sakinio gramatika nedraudžia mums ir tokios interpretacijos, kad sakinio autorius praėjusį šeštadienį keletą valandų sėdėjo bažnyčioje ir stebėjo *kelerias* gražias vestuves.

Nors kalbamų daiktavardžių gramatinis skaičius ir neskiriamas, vis dėlto jie priklauso skaičiuojamųjų daiktavardžių kategorijai, tad, suprantama, kalboje reikia ir priemonių jų denotatams skaičiuoti. Kalbose, kur jų yra nedaug, paprastai tam vartojamas toks vienetą reiškiantis žodis, kaip *pora*, kuri toliau galima skaičiuoti, plg. angl. *two pairs of scissors* (pažodžiui ‚dvi poros žirklių‘ = dvejios žirklys). Kai kurios daugiau daugiskaitinių daiktavardžių turinčios kalbos, tarp jų yra ir lietuvių kalba, šių daiktavardžių kvantifikavimui naudoja atskirus kuopinius skaitvardžius, plg. liet. *vieneri, dveji, treji* ir t.t., rus. *dvoe, troe* ir t.t. Pvz.:

- (41) *Kas iš jūsų yra matę filmą „Ketverios vestuvės ir vienerios laidotuvės“?*

3.4.5. Daugiskaitiniai daiktavardžiai kaip baltų kalbų bruožas

Tiek lietuvių gramatikų, tiek ir tipologų (plg. Corbett 2000: 176) pastebėta, kad dauguma daugiskaitinių daiktavardžių sudaro tam tikras semantines grupes: pvz.: drabužių (*kelnės, marškiniai* ir kt.); švenčių / apeigų (*krikštynos, vestuvės, Sekminės* ir kt.); ligų (*tymai, vėjaraupiai*); įrankių, prietaisų, padargų (*akėčios, akiniai, ratai*); laiko tarpų (*atostogos, priešpiečiai*); taip pat iš ankstesniame poskyryje nagrinėtų masės daiktavardžių – grūdų (*javai, rugiai, kviečiai*) ir kt.⁴⁴. Tikėtina, kad ir naujai į lietuvių kalbą atėję žodžiai priskiriami daugiskaitiniams daiktavardžiams dėl savo priklausomybės vienai ar kitai semantinei grupei.

Kaip pavyzdį galima pateikti daiktavardį *rapsai* (plg. *rapsų aliejus*), kuris vokiečių kalboje, iš kurios pasiskolintas, yra vienaskaitinis masės daiktavardis (*der Raps*). Tačiau klaidinga būtų manyti, kad, jeigu daiktavardis priklauso vienai iš išvardytų grupių, jis būtinai yra daugiskaitinis, plg.: *tymai, vėjaraupiai*, bet *raudoniukė, kiaulytė; kelnės, marškiniai*, bet *švarkas* (tačiau plg. lat. *svārki*), nors visų jų denotatai gali būti suprantami kaip kompleksiniai reiškiniai. Tad konkretaus esinio konceptualizacija daugiskaitiniu ar vienaskaitiniu daiktavardžiu tam tikru mastu yra sutartinė⁴⁵.

⁴⁴ Dar žr. skyrių 1.4.1.

⁴⁵ Čia reiktų paminėti, kad net ir lietuvių tarmėse esama svyravimų, plg. *vestuvės / vestuvė* (dar žr. Paulauskienė 1989: 162).

Iš Europos kalbų ypač baltų – lietuvių ir latvių – kalbos, tai pat ir rusų kalba pasižymi daugiskaitinių daiktavardžių (*pluralia tantum*) – tiek defektinių, tiek ir masės daiktavardžių – gausa, plg. 6 lentelę iš Koptjevskaja-Tamm / Wälchli (2001: 631):

6 lentelė: Daugiskaitinių daiktavardžių dažnumas 41 Europos kalboje⁴⁶:

LIETUVIŠKAS ŽODIS / JO DENOTATAS	KALBŲ SKAIČIUS, KURIOSE ATITINKAMAS ŽODIS YRA DAUGISKAITINIS
akiniai	24
kelnės	22,5
replės	20
žirklės	19,5
malkos	14,5
tymai, Kalėdos	14
žirgų lenktynės	13,5
pinigai, pamazgos	13
vėjaraupiai	11,5
vartai, (svarbūs) vietovardžiai	11
krikštynos	10,5
vestuvės, slėpynės	10
sėlenos, rogės, smegenys, durys	9,5
vargonai	9
mielės, rūpesčiai	8,5
ratai, burtai	8
svarstyklės, laidotuvės, grėblys, gimdymas	7,5
rietenos / debatai, džiuanglės	6,5
karčiai, tankumynė	6
pelenai, šiaudai	5,5
miltai, avižos	5
sutemos, laikrodis	4,5
salotos, para, lubos	4
pietūs	3,5
dūmai, putos, kviečiai, dažai	3

⁴⁶ Jei nurodyta pusė kalbos, tai reiškia, kad kai kurios kalbos tam pačiam esiniui pavadinti turi kelis žodžius, kurių vienas gali būti vienaskaitinis, kitas – daugiskaitinis, arba, kad tam tikras esinys kalboje gali būti įvardijamas tiek vienaskaitine, tiek daugiskaitine to paties žodžio forma (plg. Koptjevskaja-Tamm / Wälchli 2001: 735, 14 išnašą). Kursyvu yra pažymėti žodžiai, kurie lietuvių kalboje nėra daugiskaitiniai.

6 lentelės tęsinys

LIETUVIŠKAS ŽODIS / JO DENOTATAS	KALBŲ SKAIČIUS, KURIOSE ATITINKAMAS ŽODIS YRA DAUGISKAITINIS
rugiai ⁴⁷ , tepalai, grietinėlė	2,5
trašos, riebalai, marškiniai, pietūs, juokas / juokai	2
pyktis	1,5
metai	1

Ten pat, p. 634, yra pateikiamas ir žemėlapis, kuris rodo arealinį daugiskaitinių daiktavardžių paplitimą. Taip vadinamam „baltiškajam“ pavyzdžių rinkiniui⁴⁸ daiktavardžiai buvo atrinkti taip, kad kuo daugiau jų lietuvių bei latvių kalbose būtų daugiskaitiniai. Pagal šį pavyzdžių rinkinį arealo centre esančiose baltų kalbose atitinkamai 28 (latvių) ir 27 (lietuvių) daiktavardžiai yra daugiskaitiniai. Jau daug mažiau daugiskaitinių daiktavardžių turi aplinkinės kalbos: lyvių – 14, Latvijos romų – 12, baltarusių – 10, rusų ir lenkų – po 8 ir t. t. Pagal analogiškai sudarytą „rusiškąjį“ pavyzdžių rinkinį⁴⁹ arealo centre esančioje rusų kalboje 30 daiktavardžių yra daugiskaitiniai, artimai giminingose ukrainiečių ir baltarusių kalbose atitinkamai – 29 ir 28. Tačiau nedaug nuo pastarųjų teatsilieka lietuvių (24) ir latvių (19) kalbos, šiek tiek daugiau atsilieka lenkų kalba (17). Rusams kaimyninėje mordvių kalboje tik 13 „rusiškojo“

⁴⁷ *Rugiai* ir panašūs daiktavardžiai šioje lentelėje yra traktuojami kaip daugiskaitiniai (plg. diskusiją anksčiau). Nors iš principo jie ir gali turėti vienaskaitos formą, reiškiančią, tarkime, vieną rugio varpą ar grūdą, tačiau kur kas dažnesne masės daiktavardžio reikšme, pavyzdžiui, kalbant apie rugių lauką, rugių grūdų krūvą, kai daugelyje kitų kalbų, tarp jų ir „tipinėje Europos kalboje“ (angl. *Standard Average European, SAE*), būtų vartojama vienaskaita (*singulare tantum*), lietuviai visada vartoja daugiskaitą (plg. Koptjevskaja-Tamm / Wälchli 2001: 629/30)

⁴⁸ Baltiškajame žodžių rinkinyje yra šie žodžiai (liet. / lat.): *dūmai / dūmi, putos / putas, pelenai / pelni, mėšlas / mėšli, taukai / tauki, miltai / milti, šiaudai / salmi, rugiai / rudzi, smegenys / smadzenes, plaučiai / plaušas, salotos / salāti, kelnės / bikses, marškiniai / svārki, akiniai / brilles, žirklys / šķēres, ratai / rati, durys / durvis, vargonai / ērģeles, vestuvės / kāzas, pietūs / pusdienas, pietūs / dienvidi, tymai / masalas, pyktis / dusmas, juokas / smiekli, šiauliai / Cēsis, metai / gads, pinigai / nauda, Kalėdos / ziemassvētki, lubos / griesti, karčiai / krēpes* (plg. Koptjevskaja-Tamm / Wälchli 2001: 735, 13 išnašą)

⁴⁹ Rusiškajame žodžių rinkinyje yra šie žodžiai: *pomoi, pamazgos, slivki, grietinėlė, otrubi, sėlenos, drožži, mielės, brjuki, kelnės, očki, akiniai, nožnicy, ščipcy, replės, vesy, svarstyklės, san(k)li, rog(ut)ės, vorota, vartai, pochorony, laidotuvės, krestiny, krikštynos, sutki, para, sumerki, sutemos, den'gi, pinigai, svjatki, Kūčios, prjatki, slėpynės, salki, toks žaidimas, grabli, grėblys, časy, laikrodis, pre-nija/debaty, debatai, rody, gimdymas, chlopoty, rūpesčiai, drova, malkos, debri, tankumynė, džungli, džianglės, čermila, rašalas, skački/bega, žirgų lentkynės, čary, burtai* (plg. Koptjevskaja-Tamm / Wälchli 2001: 735, 13 išnašą).

pavyzdžių rinkinio daiktavardžių yra daugiskaitiniai. Įdomu yra ir tai, kad nors 25 „baltiškojo“ pavyzdžių rinkinio žodžiai yra daugiskaitiniai tiek lietuvių, tiek latvių kalboje, tačiau tik 13 jų yra tarpusavyje etimologiškai susiję. Tai rodo, kad šių daiktavardžių „daugiskaitiškumas“ yra veikiau sietinas su tam tikra semantika ir yra nepriklausomas nuo leksinės realizacijos (plg. Koptjevskaja-Tamm / Wälchli 2001: 632).

Taip pat galime pastebėti, kad lietuvių kalbos daugiskaitinių daiktavardžių skaičius tiek pagal „baltiškąjį“, tiek pagal „rusiškąjį“ pavyzdžių rinkinį net ir konservatyviųjų indoeuropiečių kalbų skaičių viršija tris keturis kartus: tarkime, lotynų kalboje pagal „baltiškąjį“ pavyzdžių rinkinį tik 8 daiktavardžiai yra daugiskaitiniai, pagal „rusiškąjį“ – tik 3, o islandų kalboje abiem atvejais po 8. Todėl pagrįstai galima tvirtinti kad daugiskaitinių daiktavardžių gausumas yra vienas iš baltų kalbų bruožų.

3.5. Skaičiaus sintaksė

Daiktavardžių skaičius gali būti žymimas kaitybinėmis formomis ne tik tiesiogiai, bet ir netiesiogiai, sintaksiškai, o tiksliau – morfosintaksiškai. Sintaksinius ryšius dažnai⁵⁰ rodo derinimas, kurio pagrindinės figūros yra derinimo daviklis ir derinimo gaviklis⁵¹. Su derinimo davikliais, dažniausiai daiktavardžiais, skaičiumi, o jeigu įmanoma, ir linksniu bei gimine, derinami derinimo gavikliai – būdvardžiai (būdvardiškai vartojami įvardžiai dalyviai ir kt. vardažodžiai) ir veiksmažodžiai, pvz.:

(42) *Šie gražūs namai buvo pastatyti 1876 metais.*

Šiame pavyzdyje su pagrindiniu daiktavardinės frazės *šie gražūs namai* dėmeniu *namai* skaičiumi (ir gimine) yra derinami priklausomi dėmenys – modifikatoriai⁵² *šie* ir *grazūs*, taip pat predikatinis dalyvis *pastatyti*. Taigi lietuvių kalboje dėl derinimo skaičius dažnai žymimas keliose vietose. Problemiškesni šiuo atžvilgiu yra sakiniai, kuriuose parodomasis

⁵⁰ Apie tai, kad derinimas gali, bet nebūtinai turi būti sintaksinės priklausomybės rodiklis žr. Holvoet, Judžentis (2005a: 24–29)

⁵¹ Daugiau apie derinimo daviklio ir gaviklio sąvokas žr. Semėnienė (2003: 37–66).

⁵² Dėl determinantų (tarp kurių yra ir parodomieji įvardžiai), kaip netipinių modifikatorių, statuso žr. Holvoet, Judžentis (2005a: 33–37). Ten pat yra pateikiami ir argumentai prieš nuomonę, pagal kurią determinantai laikomi pagrindiniais dėmenimis, valdančiais kitus dėmenis (DP hipotezė).

įvardis formaliai nederinamas su pagrindiniu daiktavardinės frazės nariu ir atitinkamai „nederinamas“ su predikatinium žodžiu, plg.:

(43) *Šiuodu vyrai buvo policijos sulaikyti.* (KT)

(44) *Policija sulaikė šiuodu vyrus.* (KT)

Šiuose sakiniuose įvardis *šiuodu* yra daiktavardžių *vyrai* ir *vyrus* modifikatorius ir priklausomasis daiktavardinės frazės dėmuo. Daiktavardis yra pagrindinis daiktavardinės frazės dėmuo. Parodomasis įvardis turėtų būti derinamas su pagrindiniu dėmeniu *vyrai* skaičiumi ir gimine⁵³, bet jis yra dviskaitos formos, o daiktavardis – daugiskaitos. Vis dėlto, nepaisant derinamų formų neatitikimo, tokie sakiniai yra įmanomi ir suprantami. Tuo nereikėtų pernelyg stebėtis prisiminus, kad įvardžių dviskaitos vartojimas tėra pasirinktinis, neprivalomas, plg.:

(45) *Šie (du) vyrai buvo policijos sulaikyti.*

Be jokios abejonės, semantinį pamatą alternatyviam pasirinkimui sudaro principinis gramatinių daugiskaitos ir dviskaitos subkategorijų suderinamumas: pastarąją pagrįstai galime laikyti kraštiniu pirmosios variantu. O pavyzdžiuose (43) ir (44) matomą modifikuojamojo daiktavardžio ir modifikuojančio įvardžio formų neatitikimą lemia skirtingos derinimo daviklių ir derinimo gaviklių⁵⁴ skaičiaus skyrimo galimybės. Derinimo daviklio – daiktavardžio – skiriami tik du skaičiai (vienaskaita ir daugiskaita), o derinimo gaviklio – parodomąjo įvardžio, kaip jau matėme – trys (vienaskaita, daugiskaita ir dviskaita). Lietuvių kalboje yra ir tokių atvejų, kai derinimo daviklio kuri nors kategorija yra turtingesnė nei derinimo gaviklio, plg.:

(46) *Mokinys skaito. Mokiniai skaito.*

Šiame pavyzdyje derinimo daviklis daiktavardis turi ir vienaskaitos,

⁵³ Pasirinkus konstituentų struktūra (tiesioginiais sandais) paremtą frazės modelį, skaičiaus požymį būtų galima laikyti priskiriamu iš karto visam junginiui: kalbamuose pavyzdžiuose jis galėtų būti suformuluotas kaip „dviskaita“. Tuomet reikėtų laikyti, kad atvirai šis požymis pasireiškia tik įvardžio formoje, o daiktavardžio formoje jis yra realizuojamas kaip daugiskaita, nes daiktavardžių dviskaita formaliai nebeskirama.

⁵⁴ Apie tai, kas lemia pagrindinio ir priklausomojo dėmenų santykį su derinimo daviklio ir derinimo gaviklio vaidmenimis žr. Holvoet, Judžentis (2005a: 18-29).

ir daugiskaitos formas. Tačiau derinimo gaviklis veiksmažodis neturi morfosintaksinių galimybių žymėti subjekto skaičiaus, nes lietuvių kalbos veiksmažodis neturi skirtingų trečiojo asmens vienaskaitos ir daugiskaitos formų.

Tokių situacijų, kai derinimo gaviklių skaičiaus sistema yra turtingesnė nei derinimo daviklių, pasitaiko ir kitose kalbose. Kaip pavyzdį galima pateikti Inario samių kalbą, kurioje daiktavardžiai turi tik vienaskaitos ir daugiskaitos formas, o veiksmažodžiai, kaip derinimo gavikliai, gali žymėti vienaskaitą, daugiskaitą ir dviskaitą, plg. (pavyzdžiai iš Toivonen 2002: 2):

- (47) *Almai kuáláást onne.*
 vyras:NOM.SG žvejoti:3SG šiandien
 ‚Vyras žvejoja šiandien.‘
- (48) *Almah kuá’lástava onne.*
 vyras:NOM.PL žvejoti:3DU šiandien
 ‚(Du) vyrai žvejoja šiandien.‘
- (49) *Almah kuá’lásteh onne.*
 vyras:NOM.PL žvejoti:3PL šiandien
 ‚Vyrai žvejoja šiandien.‘

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tą pačią sintaksinę modifikatoriaus funkciją atliekančių parodomųjų įvardžių ir būdvardžių inherentinius (t.y. kategorinius) skirtumus: parodomieji įvardžiai, skirtingai nei būdvardžiai, bet panašiai kaip asmeniniai įvardžiai, gali užimti tam tikrą sintaksinę poziciją ir vieni, be pagrindinio dėmens, t. y. atstoti visą daiktavardinę frazę⁵⁵:

- (50) *Ką tu manai apie Petrą ir Vilių?*
 – *Apie šiuodu neturiu nuomonės. Arba: Apie juodu neturiu nuomonės.*

Iš šio pavyzdžio matyti, kad parodomasis įvardis *šiuodu* iš esmės funkcionalu kaip asmens įvardžio *juodu* pakaitalas. Galima spėti, kad būtent dėl šios pronominalinės funkcijos parodomieji įvardiniai modifikatoriai

⁵⁵ Plg. Langackerį (1991: 151), kur jis tokius junginius, kaip *šie du (šiuodu)*, *šie trys* ir *pan.*, vartojamus savarankiškai, vadina „pro-nominalinėmis“ (angl. *pro-nominal*), t. y. pilnas daiktavardines frazes atstojančiomis, formomis.

daiktavardinėje frazėje yra autonomiškesni nei būdvardiniai ir dėl to dažnai išlaiko konservatyvesnę dviskaitos formą.

Nepaisant šių pastabų, teisinga būtų manyti, kad daiktavardis *vyras* daiktavardinėje frazėje *šiuodu vyrai* turi turėti tam tikrą – iš konkrečios situacijos gaunamą, t. y. semantinių, dviskaitos požymių, kurie semantinio derinimo keliu⁵⁶ „leidžia“ modifikatoriui *šiuodu* būti dviskaitoje. Analogiška problema (tik kur kas mažesniu mastu) kyla dėl tokių žodžių kaip *atašė* giminės:

(51) *Šiomet Prancūzijos ambasadoje Lietuvoje pasikeitė kultūros atašė.*

Nežinodami situacijos, mes negalime pasakyti, ar *atašė* yra vyriškosios giminės (*naujasis kultūros atašė*), ar moteriškosios (*naujoji kultūros atašė*). Tik pastaruoju atveju problemos priežastį teisingiau būtų formuluoti atvirkščiai: derinamų formų neatitikimą čia lemia ne turtingesnė derinimo gaviklių (parodomųjų įvardžių) nei derinimo daviklių (daiktavardžių) skaičiaus kategorija, o tik atskirų derinimo daviklių klasės narių defektyvumas (giminės neskyrimas).

Ištyrus dviskaitos vartojimo tendencijas tekstyno (KT) pagrindu, galima tvirtinti, kad tokie problemiški atvejai, kaip *šiuodu vyrai / vyras* (43), (44) pavyzdžiuose, yra laikytini periferiniais. Nors pirmojo ir antrojo asmens dviskaitos formos yra dar gana stabilios, dažniau pasitaiko visuose (KT) skiriamose tekstų rūšyse, bet trečiojo asmens įvardžiai *juodu, jiedvi* jau gana dažnai pakeičiami „daugiskaitinėmis“ *jiedu, jodvi* formomis (plg. anksčiau pateiktą 3 lentelę). Dar aiškesnė dviskaitos nykimo tendencija yra parodomųjų įvardžių *šiuodu / šiedvi* atveju, ypač, kai jie eina modifikatoriais:

7 lentelė

	<i>šiuodu</i>	<i>šiedvi</i>	<i>šie du / šiuos du</i>	<i>šios dvi / šias dvi</i>
savarankiškai, pronominaliai	4	1	12 / 3	6 / 3
kaip modifikatorius	31	20	491 / 266	453 / 189

⁵⁶ Plg. Toivoneno (2002: 2) komentarą dėl anksčiau minėtų Inario samių kalbos faktų: „When the subject is a non-pronominal noun and the verb has dual agreement marking, the subject is in its morphological plural form, but it is interpreted as dual“.

Skaičiaus sintaksės skyriuje reikėtų nors trumpai apžvelgti ir daiktavardinių frazių su skaitvardžiais sandarą. Lietuvių kalboje, beje, kaip ir rusų bei kai kuriose kitose Europos kalbose, po skaitvardžio *vienas* vartojama vienaskaita, net ir po tokių skaičių, kaip *penkiasdešimt vienas* ar *šimtas aštuoniasdešimt vienas* ir pan., pvz., *viena / penkiasdešimt viena knyga*. Nors aiškiai įvardijamas daugiskaitinis reiškinys, daiktavardis yra vartojamas vienaskaitos formos atsižvelgiant į paskutinį skaitvardžio dėmenį. Daiktavardžių, einančių po kitų skaitvardžių, daugiskaita yra suprantama⁵⁷.

Kai daiktavardinės frazės su skaitvardžiais yra išplečiamos būdvardiniais modifikatoriais, šie, savaime suprantama, derinami su daiktavardžiais, plg.: *dvidešimt vienas gražus namas – trys gražūs namai – dešimt gražių namų*. Tačiau problemų gali kilti jau sakinio lygmeniu dėl predikatinio žodžio alternatyvaus sintaksinio arba semantinio derinimo su subjekto daiktavardine fraze⁵⁸:

- (52) *Jam redaktoriant (1983 -- 1989 m.) parengtas ir išleistas dvidešimt vienas šio svarbaus leidinio numeris.* (KT)
- (53) *Tradicinėje konferencijoje perskaityti dvidešimt vienas pranešimas.* (KT)
- (54) *Prie skritulio pritvirtinta dvidešimt vienas tiesus galuose praskėstas spindulys ir tiek pat vingiuotų „gyvatukų“.* (KT)

Šiuose sakiniuose realizuotos visos trys kalbos sistemos leidžiamos dalyvio formos: kai dalyvis derinamas su daiktavardine fraze sintaksiškai (ir morfosintaksiškai su pagrindiniu jos nariu – daiktavardžiu), jis gauna vyriškosios giminės vienaskaitos formą (52); kai dalyvis derinamas su ja semantiškai (t. y. su subjekto daugiskaita) – jis gauna vyriškosios giminės daugiskaitos formą (53) arba, kaip gana įprasta su didesniais skaičiais, formaliai nederinamas ir gauna bevardės giminės (vienaskaitos) formą (54)⁵⁹. Būtų galima spėti, kad tam, ar sakinyje veiksmožodžio forma bus

⁵⁷ Apie slavų kalbų daiktavardžių skaičiaus įvairavimą junginiuose su skaitvardžiais, žr. Corbett (1998: 6-7). Apie skaitvardžių sąveiką su daiktavardžiais Europos kalbose žr. Hurford (2003: 561-620).

⁵⁸ Plačiau apie sintaksinį ir semantinį derinimą žr. Semėnienė (2003: 37-66).

⁵⁹ Predikatinio dalyvio bevardės giminės vienaskaitos pasirinkimą tokiuose sakiniuose, paisydami šiame rinkinyje Holvoeto, Semėnienės išsakytos nuostatos, taip pat turėtume laikyti savitu, semantiniiais motyvais paremtu, derinimu. Visai pagrįsta atrodytų nuomonė, kad dėl morfosintaksinio ir

derinama (sintaksiškai ar semantiškai), arba formaliai nederinama, gali turėti įtakos žodžių tvarka sakinyje (VS ar SV)⁶⁰ bei nuotolis iki daiktavardžio, su kuriuo yra derinama, plg.:

- (55) *M. Muravjovo valdymo laikotarpiu Lietuvoje, jo paties duomenimis, NUŽUDYTA 182 žmonės, 972 sukilimo dalyviai išSIŪSTI į katorgą, 1427 žmonės IŠTREMTI į Sibirą, 1529 – išvaryti į europinės Rusijos gubernijas... (KT)*

Šis pavyzdys lyg ir rodytų, kad predikatinio dalyvio linkstama formaliai nederinti, kai sakinio tvarka yra VS, ir derinti, nesvarbu semantiškai ar sintaksiškai, kai sakinio tvarka yra SV. Tačiau remdamiesi keletu atsiktinių pavyzdžių iš KT, geriausi atveju galime kalbėti apie tendenciją, ir prireiktų gerokai plačiau tokį derinimą patyrinti, kad galėtume nustatyti šiuo klausimu esančią tikrą situaciją.

Dabar pakaks konstatuoti, kad ir lietuvių kalboje junginiai su skaitvardžiais elgiasi ne visai taip, kaip būtų galima tikėtis vienaskaitos / daugiskaitos skaičiaus kalboje. Tai visai dera su faktu, kad daugelyje pasaulio kalbų po skaitvardžių vartojama tik daiktavardžių vienaskaita, o veiksmažodis su daiktavardine fraze derinamas semantiškai⁶¹.

3.6. Išvados

Straipsnyje pateikėme argumentus, kodėl į lietuvių kalbos vardažodžių skaičiaus aprašą greta daiktavardžių yra įtrauktini ir asmeniniai bei parodomieji įvardžiai. Juos įtraukus, dabartinės bendrinės lietuvių kalbos skaičiaus sistema tampa trinarė: be vienaskaitos ir daugiskaitos, ją

semantinio derinimo neatitikimo daiktavardinės frazės su skaitvardžiu viduje susidarius neapibrėžtai derinimo situacijai ir pačiame sakinyje, kurią dar gali sustiprinti alternatyvi žodžių tvarka ar / ir nuotolis nuo derinimo gaviklio iki derinimo daviklio, automatiškai pasirenkama „numanomojo derinimo“ (angl. *default agreement*) forma – bevardės giminės vienaskaita.

⁶⁰ Apie tai, kad nuo derinimo daviklio pozicijos gali priklausyti derinimo pobūdis žr. Corbett (1998: 11-12).

⁶¹ Dėl daiktavardžių skaičiaus po skaitvardžio plg. Corbett (2000: 211-13), dėl derinimo su kvantifikuotais derinimo davikliais plg. ten pat (213-218). Dėmesio vertą pastabą dėl daiktavardžių skaičiaus žymėjimo yra pateikusi Moravcsik (1998): „there is no language where plural-referent nouns are plural-marked when occurring with numerals but not plural-marked in other contexts“. Taigi, tikimybė, kad daiktavardžio daugiskaita bus žymima frazėje su skaitvardžiu yra mažesnė nei kitose aplinkose.

papildo dviskaita. Mat pastaroji (nors ir neprivalomai) skiriama minėtų įvardžių atveju. Pati skaičiaus priešprieša vietoje įprastos dvilypės tampa trilypė: vienaskaita vs. dviskaita vs. daugiskaita. Tokia lietuvių kalbos skaičiaus sistema atitinka tipologų nustatytus gyvumo ir skaičiaus hierarchijų ribojimus.

Vadovaudamiesi daugiau kognityviniais nei formaliais motyvais daiktavardžius pabandėme pirmiausia suskirstyti į skaičiuojamuosius ir neskaičiuojamuosius. Toks skirstymas atliepia pamatinę prielaidą, kad vienaskaitos ir daugiskaitos gramatinės kategorijos kalbose susiformavo kognityvinės skirties diskretiški objektai vs. homogeniškos medžiagos pagrindu. Šio skirstymo šviesoje išryškėja tam tikras tradicinio daiktavardžių skirstymo į „skaičiais kaitomus“ ir „skaičiais nekaitomus“ neadekvatumas. Taikant šį morfologinį kriterijų, skaičiais nekaitomi daiktavardžiai toliau skirstomi į vienaskaitinius (*singularia tantum*) ir daugiskaitinius (*pluralia tantum*). Straipsnyje parodėme, kad pastarosios daiktavardžių grupės kognityviniu požiūriu nėra vienalytės. Pavyzdžiui, didžią daugiskaitinių daiktavardžių dalį (jų gausa pasižymi baltų kalbos) sudaro smulkių objektų (smėlio, žvyro, pelenų, grūdų, uogų ir pan.) masės pavadinimai. Šie daiktavardžiai yra neskaičiuojami (arba artėja prie tokių). Jų egzistavimas kalboje yra geras įrodymas, kai daugiskaitos (apskritai) ir (ppr. vienaskaitinių) masės daiktavardžių kognityvinis pamatas yra iš esmės tas pats, ir todėl abi šios grupės iš principo turi būti priešpriešinamos diskretiškų objektų pavadinimų vienaskaitai.

Kitų daugiskaitinių daiktavardžių formą lėmė jų denotatų funkcinis kompleksiskumas. Teisinga būtų manyti, kad tokių pavadinimų daugiskaita atspindi (kalbinei bendruomenei reikšmingą) faktą, kad jais įvardijamų objektų (žirklių, replių, staklių ir pan.) dalys yra funkciškai neatskiriamos. Tas pats, *mutatis mutandis*, pasakytina ir apie daugelio švenčių ir iškilnių pavadinimus: daugiskaitinę jų formą motyvuoja tam tikras pasikartojantis apeigų scenarijus. Visi šie daugiskaitiniai pavadinimai priskirtini skaičiuojamųjų daiktavardžių grupei. Jų kvantifikavimui lietuvių kalba turi specifinius, kuopinius, skaitvardžius.

Prie skaičiuojamųjų daiktavardžių šlietina ir nedidelė grupė svetimos kilmės žodžių (*fojė, taksī, atašė* ir kt.), kurių skaičius neskiriamas dėl jų morfologinio defektyvumo. Beje, pastarąją savybę derėtų priskirti ir anksčiau minėtiems kompleksinių esinių pavadinimams. Tik šių daikt-

tavardžių defektyvumo priežastys yra ne formalios, o kognityvinės prigimties.

Vienaskaitinių daiktavardžių semantinį pamatą sudaro substancijų pavadinimai. Šių pavadinimų objektams būdingos tam tikros inherentinės savybės, kaip antai homogeniškumas, nedalomumas, tąsumas, neribotumas fizinės erdvės ar laiko atžvilgiu. Savaiame suprantama, kad tokie daiktavardžiai negali būti tiesiogiai kvantifikuojami, todėl tiksliau juos vadinti neskaičiuojamaisiais, arba tiesiog masės, daiktavardžiais. Prototipiniai šios daiktavardžių kategorijos atstovai yra medžiagų pavadinimai. Vienaskaitos vs. daugiskaitos gramatinės kategorijas skiriančiose kalbose šie daiktavardžiai paprastai turi vienaskaitos (morfologiškai žymimos ar tik „struktūrinės“ kaip, pavyzdžiui, anglų k.) formą, tačiau, kaip matėme, lietuvių kalboje netrūksta ir daugiskaitinių medžiagų pavadinimų.

Kitas neskaičiuojamųjų daiktavardžių grupes sudaro abstrakčiai suvokiamų veiksmų (*kilimas, kritimas*), būsenų (*baimė, džiaugsmas*), savybių (*baltumas, tamprumas*) pavadinimai, homogeniškai traktuojamų grupių (*studentija, kleras, šnauja, lapija*, bet plg. *bendrija / bendrijos, draugija / draugijos*) pavadinimai.

Apibendrinant derėtų pastebėti, kad ir skaičiuojamųjų vs. neskaičiuojamųjų daiktavardžių skirties nederėtų suabsoliutinti. Tipologinių tyrimų duomenys rodo, kad skirtingose kalbose tie patys objektai gali būti konceptualizuojami nevienodai. Plg. rus. *kljukva, brusnika* ir liet. *spanguolės, bruknės* – tų pačių uogų pavadinimai rusų kalboje yra tipiški neskaičiuojamieji daiktavardžiai, kurių denotatas traktuojamas kaip nediskretiška, vienalytė, masė. Tuo tarpu daugiskaitiniai lietuviškieji jų atitikmenys yra išsaugoję dar tam tikrą „diskretiško“ konceptualizavimo pėdsaką. Tą patvirtina faktas, kad tam tikromis aplinkybėmis galime kalbėti ir apie *vieną spanguolę, vieną bruknę*. Todėl lietuviškųjų daiktavardžių denotatus tiksliau būtų apibūdinti kaip REPLIKUOTĄ masę. Žinoma, reikia pripažinti, kad ne visų tokių daiktavardžių semantika teikia vienodai tvirtą pamatą šiam apibūdinimui, plg. *dulkės, miltai*.

Straipsnyje taip pat buvo parodyta, kad ir vienos kalbos tie patys daiktavardžiai rekatégorizavimo keliu gali pereiti iš vienos kognityvinės kategorijos į kitą: iš skaičiuojamųjų tapti neskaičiuojamaisiais arba atvirkščiai. Kai kurių daiktavardžių vartoseną kalboje be tokio reka-

tegorizavimo būtų neišsivaizduojama (tipiškas pavyzdys – žuvis). Buvo pastebėta, kad tokių daiktavardžių rekatégorizavimas turi reguliary, tam tikros kognityvinės rutinos (schemų) pobūdį. Tačiau ypatingomis aplinkybėmis net ir prototipiniai kalbamų kategorijų atstovai gali būti rekatégorizuojami. Savitai suvokdami jų žymimą turinį, mes juk galime kalbėti apie *kraujus* ir *vandenį*, *baimes* ir *džiaugsmus*.

Kalboje daiktavardžių skaičių padeda skirti ne tik jų semantika ar morfologija, bet ir sintaksė, t. y. morfosintaksinis derinimas, dėl kurio gramatinis skaičius pakartotinai žymimas derinamosiomis (būdvardžių, veiksmažodžių ir kt.) formomis. Morfosintaksiniai skaičiaus rodikliai yra ypač reikšmingi nustatant defektyvios morfologijos daiktavardžių skaičių. Taip pat kalboje pasitaiko atvejų, kai daiktavardžių skaičiaus nepadeda skirti net sintaksė, tuomet belieka kliautis tam tikru semantiniu „derinimu“. Iš esmės tokio pobūdžio derinimas paremtas ir parodomųjų įvardžių dviskaitos formų vartojimas kartu su daiktavardžių daugiskaita. Pabaigoje pateikiame iš Corbetto adaptuotą lentelę, kurioje parodoma, kiek visi trys skaičiaus skyrimo požymiai pritaikomi anksčiau aptartoms daiktavardžių grupėms:

8 lentelė: Įvairių daiktavardžių grupių skaičiaus skyrimo požymiai (plg. Corbett 2000: 172)

	<i>žmogus, šuo</i>	<i>fojė</i>	<i>durys</i>	<i>draugiškumas</i>
semantika	+	+	+	-
sintaksė	+	+	-	-
morfologija	+	-	-	-

Suprantama, kad prototipiškų skaičiuojamųjų daiktavardžių atstovų – gyvųjų padarų – skaičius skiriamas pagal visus tris požymius. Tad tam tikru mastu ši lentelė rodo ir skaičiaus skyrimo koreliaciją su vardažodžių gyvumo hierarchija.